

ԳԱՐԵԳԻՆ Ա. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ

ՆԻԻԹԵՐ ԵՒ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՀԱՅ ԱՐՈՒԵՍՏԻ ԵՒ ՄՇԱԿՈՅԹԻ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ

ՊՐԱԿ Ե.

1. ԷԶՄԱՆԵՐԻ ՅԱՃԱՐԻ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒՄԵՆ ՈՒ ԽԱՂԱՅԱՐՈՒՄԸ ԺԷ—ԺԸ
ԳԱՐԵՐՈՒՄ (ԱՐՄԱՏՊՈՒՄԵ ՀԱՍԿ ՀԱՅՊԵՐԻՏԱԿԱՆ ՑԱՐԵԳՐԻ Բ. ՀԱՅՈՐԻՑ)
2. ՀԱՅՈՒԱՆ ՍԻՄԷՈՆ Ա. ԵՐԵՒԱՆՍԵՒ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ԵԴԱԻԹԱՐԻՑ
3. ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԳՈՒԿԱՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ (ՄԱՅՐ ԱԹՈՒԹԻ ԳԻՒՄԼԱՐՑ)

1910

1911

1912

1913

1914

1915

1916

1917

1918

1919

1920

1921
1922
1923
1924
1925
1926
1927
1928
1929
1930

ԳԱՐԵԳԻՆ Ա. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ

ՆԻԻԹԵՐ ԵՒ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

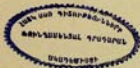
ՀԱՅ ԱՐՈՒԵՍՏԻ ԵՒ ՄՇԱԿՈՅԹԻ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ

ՊՐԱԿԵ.

•

1. ԷԶԻՄԵՆՆԵՐ ՏՆՃԱՐԻ ՆԿԱՐԱՋԱՐԴՈՒՄՆ ՈՒ ԾԱՂԿԱՋԱՐԴՈՒՄԸ ԺԷ — ԺԸ ԳԱՐԵՐՈՒՄ (ԱՐՏԱՏԳՈՒԱԾ ՀԱՍԿ ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ՏԱՐԵԳՐԹԻ Բ. ՀԱՏՈՐԻԾ)
2. ՀԱՏՈՒԱԾ ՍԻՄԸՈՆ Ա. ԵՐԵՒԱՆԵՑԻ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ՀԴԱՒԹԱՐՅԱՆ
3. ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ ՂՈՒՎԱՍ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ (ՄԱՅՐ ԱԹՈՐԻ ԴԻՒԱՆԻԾ)

•

ՏԳԱՐԱՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹԵԱՆ
ՀԱՅՈՑ ԿԵՆՏՐԱԼԻԶԱՐԻԱՆ
ԱՆԹՈԼՈԳԻԱ - ԼԻԲՐԱՐԻ
1 0 0 1

A 3152

Հ Բ Ա Մ Ա Ն Ա Ւ

Ն. Ս. ՏԵՄԻՔԻՆԸ Զ. Յ. ԳԱՐԵԳԻՆ Ա. ԿԱՐՔԵԼԻԿՈՍԻ
ՄԵՍԻ ՏԱՆԸ ԿԵԼԻԿՈՍ

Ս. ԷՄԻԱՆՆԻ ՄԱՐԻ ՅԱՃԱՐԸ

ՅԱՌԱՋԱՐԱՆ

Էջմիածնի տաճարի նորոգութիւնը եղել է Ամենայն Հայոց վերջին կաթողիկոսների հոգածութեան առարկան: Գեորգ Դ. շինել է տաճարի արեւելեան պատին կից մի յաւելում, երեք բաժանմունքներով, որ նշանակուած էր իւրեւեւ եկեղեցական թանգարան, զգեստեղէնի, սրբութիւնների և պատմական յիշատակների պահպանութեան համար: Եկեղեցի իւր ոհով բոլորովին անյարիր էր բուն տաճարի շինութեան, թէպէտ ըստ նպատակի իւր գերը կատարել շատ տաճանակ տարիներ:

Մակար Կաթողիկոսը ապահովելու համար տաճարի պատերի ապահովութիւնը ճարտարապետ Սալամբէգեանի ձեռքով մի գօտի քաշել տուաւ, տարաբաղադար փոխելով մեր հին տաճարներին յատուկ երեք կամ հինգ ստախճաններով շրջապատը:

Իրիմեանի մասանակ կատարուած սխալը պարզուած է սոյն զբոծողի մտային էջերի մէջ:

Դէորդ Ն.ի ժամանակ միաք էր յաջցուած Խրիմեանի մարզրած ներքին նորոգութիւնը կատարելու, և խոստում կար ծախսերը հոգալու մասին, ըսյց քաղաքական և անտեսական պայմանների փոփոխութեամբ, անհնար եղաւ իրագործել այդ միաքը: Միայն 1915-ի երկրաշարժից, Նգիրազար Կաթուղիկոսի ժամանակ կառուցուած երեք զմրեթներէց հարուստիւնը ընկաւ, ֆոսփելով մասամբ և պատերի արտաքին մասերը, որ վերաշինուեցաւ առանց զմրեթի վերականգման: Ճարտարապետ Քաժանեանի, որի ձեռքով նորոգուեցաւ այդ մասը, կարծիքն էր, թէ Նգիրազարի կառուցած զմրեթները պէտք է վերաշինել, որոնք ծանրութիւն են շէնքի պատերի գիմաղկունութեան համար:

Առանց ճարտարապետների մասնակցութեան նորոգուեցան արտաքին տանիքի արեւելեան մասերը, որ տարարազարտ անյաշոյզ եղաւ, պատճառ գաւառով անէրեւի շրերի թափանցման, կաթիլով Դէորդ Դ.ի շինած թանգարանի բաժանմունքների մէջ, ի ֆլուս աշտեղ պահուած նմութիւնների և արձեշտաւոր ձեռքարդների խոնտաւթիւնից ազատ պահպանութեան:

Տաճարի ներքին և արտաքին նորոգութեան խնդիրը արժարեւեցաւ և հանգուցեալ Տ. Խորէն Կաթուղիկոսի ժամանակ: Մեր զեպի արտասահման կատարած պատուիրակութեան գլխաւոր խնդիրներից մէկն էր, հանգուցեալի յանձնարարութեամբ և զուժար հայթայթել տաճարի նորոգութեան համար: Մենք կատարեցինք մեր պարագը ըստ ժամանակի պայմանների՝ Սրուստյեմ, Նգիրազար, Ֆրանսա, գլխաւորապէս Փարիզում, Լոնդոն և Մանչեսթար, և ապա Նիւ-Եորքում՝ Գ. Հայկ Դաւուկեանի ղեկավարութեամբ: Սրուստյեմինը ուղարկուած է Էլմիթանին, Նգիրազարինը 1000 Ն. Ո. Էլմիթանի կարգադրութեամբ ուղարկուած է Լոնդոնի Էլմիթանական Յանձնաժողովին և 750 սանրիլինկ պահուած է Առաջնորդարանում: Անդլիսիայինը զուժարուած է Էլմիթանի Յանձնաժողովի մօտ: Փարիզի և Ամերիկայի բերած նպաստները պահուած են Բարեգործականի մօտ: Գ. Դաւուկեանի ղեկավարութեամբ հաւաքուած զուժարը գրուած է բանկայում և փոքրիկ տեղու է բերում Բարեգործականի հրակոթութեամբ: Բրիտանիում հաւաքուած փոքրիկ զուժարը գործադրուած է առանց մեր գիտութեան ազգային ուրիշ նպատակների համար, այն որոշմամբ թէ հետագայում տեղը կը գրուի:

Ի գիտութիւն պիտի յայտնենք, որ մենք հանգանակուած զուժարները սկզբունքով չենք հաւաքել մեզ մօտ, այլ ազգային իշխանութիւնների մօտ են ձեռքել ցրահանջ կամ ցկարգադրութիւն Աթոռի:

Տաճարի նորոգութիւնը կենդանի հետաքրքրութեան խնդիր է և այժմ Տ. Դէորդ Զ.ի ժամանակ: Մեր հանգանակած զուժարներով նորա նորոգութիւնը չէր կատարուիլ, Մենք չէինք էլ մտածել, թէ յաջորդական հանգանակութեամբ կարելի կը լինի Նիժնուկան և վաշելու նորոգութիւն կատարել: Մեր ազգայիններից մէկը մեր գիմաղկների և բացարութիւնների հետեւանքով, յայտնել էր. «Երուկ կասարեցիք Ձեր ժողովրդական հանգամանկութիւնը, մեցի էլ մեր պատեր կը կասարեցիք:

Ան մամանակ, հարցը մտապահեցաւ. մեր վերադարձը Ամերիկայից ուրիշ ընթացք ստացաւ. բայց էջմիածնում Գէորգ Զ-ի ընտրութեան մամանակ յայտարարեցաւ, թէ մի քարերար կամենում է յանձն առնել նորագոյթեան ծախսը, և կը կամենար խմանալ, թէ ո՞րքան գումար կը նստէ։ Այդ անձը նոյնն էր վերեւ ակնարկութեամբ նեա։

Այժմ էլ հաստատուն անգեկութիւն ունինք, թէ նոյն պարունը պատրաստ է այդ մեծ զոհողութիւնը կատարել և առանձին հետաքրքրութիւն էլ յայց առել զէպի գործը, միայն կուսաւորական — յարաբերական սրտ խնդիրներ պէտք է հարթութիւն և պարզութիւն։ Էջմիածնից էլ նոյնպէս լուր ունինք, թէ Սրբազան Կաթողիկոսը մտահոգուած է այդ խնդիրներով և յայտ ունի, թէ չը պիտի ուշանայ գործի անցնել։

Էջմիածնի նորագոյթեան գործը, այդ 1650 տարուայ յաշարանի կեանքի աղտոնութիւնը, Հայ ժողովրդի, նորա լուսադոյն և հասկացող գաւակներէ և հայրենի կուսաւորութեան պատուի գործն է։ Ազգիպէս ենք, որ գործը շուտ սկսուի. ապա թէ ոչ առատապէս, յատկապէս հիստորային պատիւ քայքայումը, խոնարհութեան հետեւանքով, կարող է անզարմանելի գտնուի։ Թաժամեանի մահը մեծ կորուստ էր և այս կողմից, բայց անյայտ չենք, թէ Հայաստանում գործող հայ ճարտարապետներէ և արտեսապէշներէ ընտրուած խորհուրդը անձնուէր աշխատանքով կարող պիտի լինի այդ գործը գլուխ հանել լուսադոյն կերպով։

Հանդուցեալ Ամենայն Հայոց Թորէն Կաթողիկոսը յանձնարարել էր մեզ էջմիածնի արտաքին, շինարարական պատմութիւնը գրել, որպէս նպատակ նորագոյթեան գործին. տարաբաղդարար այդ չը յաջողեցաւ մեզ, արտասահման գալու և ապա Կիլիկիայ կաթողիկոս ընտրուելու հետեւանքով։ Այս տեսակի հրատարակութիւնը՝ մեր կողմից՝ փոքրիկ շափով նպատակով է հանդուցեալի ցանկութեան և նորագոյթեան գործին։

Այս ուսումնասիրութեան կցում են, իբրեւ աղբիւր, երկու Ստւեղում. առաջինը Սիմէոն Կաթողիկոսի մամանակ կազմուած «ԴԱՍՔԱՐՔԻ մի հասումն է, ցուցակագրութիւն իւր մամանակ եղած պատկերներէ, Երկրորդը Ղուկաս Կաթողիկոսի Դասագումագրի մի կարեւոր հասումն է, որ իբրեւ սկզբնագիր է, ուսուի և պահել ենք Ձեռագրի նոյնութիւնը իւր քննութեամբով, որպէս զի հեղինակի իսկական Ձեռագրի պատկերը տանք։ Երկուսն էլ կարեւոր փաստաթղթեր, որոնք ուրիշ աղբիւրների հետ, որ յիշել ենք իրենց տեղում, նպաստեցին մեզ բոտ կարեւոր այսպիսիք առ զեղարուեստական այն շինարարութեան, որ կատարուել է էջմիածնի կաթողիկոսների կողմից։

ԳԱՐԵԳԻՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ

ՄԵՍԻ ՏԱՆԸ ԿԻԼԿԻՈՍ

ՁԵՁԶ

ԷԶՄԻԱՆՆԻ ՏԱՃԱՐԻ ՆՊԱՐԱԶԱՐԴՈՒՄ ՈՒ ԵՄԿԱԶԱՐԴՈՒՄԸ

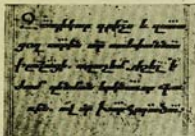
ԺԷ-ԺԸ. ԴԱՐԵՐՈՒՄ

Ա.

Տ. Մկրտիչ Խրիսեան Կաթողիկոսի ժամանակ ժի մեն սխալ կատարուեցաւ հայ տրուհոսի նկատմամբ. առանց նախազէտ հազարաւ գրամական միջոցներէ, նորոգութեան տնտեսելաւ տապալները, առանց նկարիչներէ և նորոգութեան լիւս խորհրդակցելու և ծրարողք կազմելու, վար տանական պատանքին կոչքրած պատանանքի վերայ նկարած պատկերները, քանդակեցան որմանկարները և որուակեցան որմերի վերայ նկարած ծաղկապարպեր, որոնք ժամանակի ճաւթիւնից կամ խառնուած թիւնից սկսել էին մասամբ ցած թափուել: Այլ էր արդէն, երբ միաբանութիւնը նամարմանութիւն առաջաւ նկարահանար կաթողիկոսին արգելք հան իրանալու՝ շարանակել սխալ որոշումն ու գործը: Խրիսեանի նշատակը բոլորէ երբ, տանարը պէտք ունէր նորոգութեան, բայց առանց այն գիտակցական նախազգուշութեան, թէ ճաւթիւններէ նորոգութիւնը գմարին գործ է և պէտք է կատարուի գործից նստկացող տրուհոսացիւններէ և մասնագիտներէ ներքով:

Տարարողգարութ չէր լուսանկարում և նախկին վիճակը, պատկերներէ, ծաղկանկարներէ գտաւարութիւնը, Թափում և եղմում մասերը, որ շատ պղնչ կարող էին նրանց իրական ուսումնասիրութեան: Կտար կտար պատկերներէ լուսանկարչութիւնը պարտական էնք մասամբ Գրն. Ա. Չորանեանին, որ Կրտարակն է իւր նաղաւ Յովնարան Աւուր և Յովնարան Յովնարանն ճկարիչը երկէ մէջ(*): Մաղկա-

նկարներէ և փոքր չափով նաեւ պատկերներէ լուսանկարներ աւելնք և մենք, որ պապապրումս էնք տրուել: Նաեւ, Ստեպ Կ. Վարդապետ Աստուածաբան, որ Խրիսեանի ժամանակ տանարի կրտսեր լուսարար էր՝ Կրտարակն է Գտակերտացայ Լուսաբանայ տշխատութիւնը(*): Գիտենք նաեւ, որ նաղուցեալ նկարիչ Վարդգէս Սուրենեանը պաւնապարգ նկարած ունէր ծաղկապարպերի մասնաները, որոնցից պատուելով, պիտի ծաղկապարգէր Ղուկասեաններէ շինած Սալ-

[Գրն. 1] Նախաւս Աննաւ եկաղ գիրք

տայի եկեղեցին Լուիսիսեանց տանարի սեղ շինում: Գրանց նախարարակները պահւում էին նապարարութեան մաս: Մեր առաջնորդական այցելութեան մասնակ իրքեւ Նոր-Նախիջևանի և Ռուսաստանի առաջնորդ, փարեցինք ստանալ և նրեանի թանգարանն ուղարկել է պահ, բայց չյաջողեցաւ: Գտանքից պահումս կտուի վերայ նկարումս պատկերներէ էլ պահւում էին Խրիսեանի շինած թանգարանում, որ յետոյ տնցաւ

(*) Փարիզ, 1910:

(*) Նրուաւղմ, 1913:

Մենք յերթ Տ. Յակոբեանի տեղաթիւն,
թանգարանը պետականաւորուց յետոյ:
Այսպիսի պաշտօններէ մէջ գմուար

Յակոբեան անի նորա գործի պատճա-
կան ընթացքի և ընդհանուր տարազու-
թեանց նամար: Մենք ժառամբ ևս

(Գր. 7) Յակոբեան Լեւոն, սկզբնական մանրանկար պատարագամատչի

է մեզ նշգրիտ և բաւարար պատկերը
տալ Նազար Յաքոբեանից առաջ և յե-
տոյ եղած վիճակի մասին, որ մեն նշա-

պեաք է պատկեր մեր երիտասարդու-
թեան ժամանակ ստացած ազատութեան
թիւններէ, շատ բան ազատացած մեր

շխաղաթիւնն մէջ, բայց առաւելապէս, ալն աղբիւրներէջ որ մասշէյի են զարեւել մեզ մամանակի ընթացքում: Այդ աղբիւրներն են՝ Նախ Սիմէոն Կաթողիկոսի Զամբուլ(“), որ կան համաստ անգեկաթիւններ ալս և ալն Կաթողիկոսի գեղարուհասական Չլաճախաթիւնն ունեցող Նարպաթիւնների մասին, ապա Նալն Կաթողիկոսի մամանակ Կաթմած Դաթարը(“), որ մի տեսակ Նարպարական զուգակ է որդաթիւնների և Նաթիւնների մասին: Արարդ՝ Դուհաս Կաթողիկոսի կենսադրականի մի կարեւոր հասանալը, որ մաս էր եղել հայրապետական Դուպղանդելի, և որը հրատարակել ենք Արարտաթի մէջ(“): Չարարդ՝ Շախաթիւնների առանձն անգեկաթիւնները, զազան մասամբ արեանադրաթիւններից և մասամբ իւր մամանակ եղած առանգաթիւններից: Համեմատելով ալս աղբիւրները իրար հետ և յիշուելով մասամբ շխաղաթիւններից առաջան Նաթիւնների վերայ և ապա Նալն իսկ պատկերների արուհասի և սնի տարբերաթիւնների, կարելի էլ լինի, եթէ ոչ թալսր պատկերների, դանկ, Նըւրանցից շատերի մասին որոշ եզրակացութիւն հանել: Այս փարեն է, որ հատարած է նմանեալ երևոների մէջ:

Բ.

Ամենայն Հայաց Հայրապետական Աթոսի Սաից Էջմիածին փոխադրուելուց յետո՝ շատ քիչ են շիւարաթիւնն, յատկապէս գեղարուհասական շիւարաթիւնն շխաղաթիւնը ժե. զարից, իսկ ժԶ. զարը ամենաթեզ շրջանն էր ալս Կաթմից, ինչպէս և ընդհանուր հայ կնոսքի համար: Եթէ համեմատելու լինեք հայ ձեռագիրների թիւը իրենց միացարգներով, զոցանից ամենից քիչը ժԶ. զարն է, շատ շատ աւելի քիչ,

քան Նալնիս ժե. զարը: Նալն կարող ենք տակ նկեղեցական հարտարապետութիւնն մասին աւելի մեծ շարք: Վերահեղեցանութիւնն սկսուած է Մովսէս Տա-

(Գաթ. Զ) Նախապետ Լեւոն

(“) Զամբու. Ի Սիմէոն Կաթողիկոսի Նրեւանդայ. 1878, Հաղարդապատ:

(“) Դուպար և Կաթողիկոսի առաջից և ապա Նարպար և Միւսիւնիցի տամարի, Կաթմուս ԾԳԺԼ-1768 թուին:

(“) Արարտա, 1901, 168 և 169:

Քուստու Կաթողիկոսութիւնն որդից: ԺԶ. զարան տամարի զմերթի վերին մասը ընկած էր: Մովսէս Կաթողիկոսը թարգմանեալ է թմրակը և Նարպաթ:

Մենեքերիմ Տ. Եսայիանի տեսութեան,
 թանգարանը պետականաւորաց յետոյ:
 Այսպիսի պաշտօններ ժէջ գծուար

Եսայիան տնի նարս դարձի պատմա-
 կան ընթացքի և ընդհանուր տարազա-
 թեանց համար: Մենք մտածք եւս

(Գր. 2) Ասեփան Լեւոն, սկզբնական մանկապատմական

է մեզ էջերիս և բաւարար պատկերը
 տալ նազալ Եսայիանից տալ և յե-
 տայ եղան վիճակի մասին, որ մեն նշա-

պէտք է պատկեր մեր երիտաւորաց-
 թեան մամուլակ ստացած պատկեր-
 թիւներէից, շատ բան ազատացած մեր

յիշողութեան մէջ, բայց առաւելապէս, այն աղբիւրներէջ որ մասշնիկ են գործել մեզ ժամանակի ընթացքում: Այդ աղբիւրներն են՝ նախ Աթման Կաթաղիկոսի Զամբազը^(*), ուր կան համառոտ տեղեկութիւններ այս և այն կաթաղիկոսի զեղարուհետական նշանակութիւն ունեցող նորագութիւնների մասին, ապա նախ Կաթաղիկոսի ժամանակ կազմած Դաւթարը^(**), որ մի տեսակ նկարագրական ցուցակ է որդութիւնների և նշանիւնների մասին: Արքայը՝ Ղազար Կաթաղիկոսի կենսագրականի մի կարեւոր հատուածը, որ մաս էր կից հայրապետական Դաւաղանդի, և որը հրատարակել ենք Արարտի մէջ^(***): Տարբարը՝ Եսեմեթեանի աւանտ տեղեկութիւնները, քաղած մասամբ արեւմտադարձութիւններից և մասամբ իւր ժամանակ կազմ աւանդութիւններից: Համեմատելով այս աղբիւրները իրար հետ և յիշուելով մասամբ յիշատակարաններից ստացած ծանոթութիւնների վերայ և ապա նախ իսկ պատկերների արուեստի և անի տարբերութիւնների, կարելի կը լինի, եթէ ոչ քայքայ պատկերների, զանէ, ներանցից շատերի մասին որոշ կարգապահութեան հասնիլ: Այս փորձն է, որ կատարուած է հետեւեալ երեսների մէջ:

Բ.

Ամենայն Հայոց Հայրապետական Աթոռի Սոփի Էջմիածին փոխադրուելուց յետոյ՝ շատ քիչ են չինարարութեան, յատկապէս զեղարուհետական չինարարութեան յիշատակները ժե. դարից, իսկ ժՁ. դարը ամենախնայ չբնակն էր այդ կազմից, ինչպէս և ընդհանուր հայ կեանքի համար: Այն համեմատելու յիշմիք հայ ձեռագիրների թիւը իրենց միացարգներով, զոցանից ամենից քիչը ժՁ. դարն է, շատ շատ տակի քիչ:

(*) Հաճա. Ի Սթէն Կաթաղիկոս Երեսնայ, 1872, Կապրապատ:

(**) Դաւթար և հաջորդիւր անթից և սպասով Արքայ և Միանալիքի ամառի, կազմած 1873-1875 թուի:

(***) Արարտ, 1901, 253 և 256:

քան նախնի ժե. դարը: Նախը կարող ենք տակ իկեղեցական նորարարութեան մասին տակի մեն շտափել: Վերականգնութիւնն տեսուած է Մովսէս Տա-

(Պատ. Բ) Մեծփառն Կեանք

Քեանքու Կաթաղիկոսութեան արքիւր: ժՁ. դարած տակարի քմիքի վերին մասը ընկած էր: Մովսէս Կաթաղիկոսը բարձրացնում է թմրուկը և նորագում:

Այս մասին խոսում են ոչ միայն Առաքել Դուրիսեցին^(*), այլ և մամուկանից շխտատարանները:

Տանարը, ի կարգէ, Աթոռի փոխադրութեան արեւոյից առանց պատկերներ չէր, զանէ, այն խորաններում, ուր պատարապէս մատուցւում, քայլ շխտատարութիւններ չունինք ուր մասին: Հաս Ոս 981 տարեգրքի՝ չի բաց էստ (Մովսէս Կաթողիկոս) զգժրէթ Եսրին,

կաթողիկոսի շխտան է, կրում է պարսկական ազդեցութիւն: Միայն Եսրիաթանան ընդհանուր կերպով չի շխտում է: Ճամնեանին ի սոսա քաջապէս փայլին շխտը անոց մեծանուն վարդապետին Ստեփանոսի լեւոյսոյ, և քաջ նկարչին Կար Յաֆթաթանու^(**) Եսրին, Եսրիաթանան ժամանակ աւանդութիւն կար էլ շխտում, թէ Եսրա մա-

(Գրպ. 4) Բարդուղիմէոս

ու էր Եսրա ի քնէ և խախտուի և բարձրաբեր ինն տեսակու. կանգնեաց, յորոյ կատարման և ինքն փոխեցաւ տաւ անկողին իւր Քրիստոսոյ: Նոյնը կրկնում են և ուրիշ շխտատարաններ, ինչպէս Մկրտիչ լեւոյցի և աշլէն^(**): Ներկայ զժրէթ, ուր Մովսէս

մանակի պատկերներ ժի մասը Ստեփանոս Եւովացուն է:

Ո՞վ է Ստեփանոս լեւոյցին:

Նա մէկն էր էլ շխտանի նշանաւորագրին վարդապետներից, Փիլիպպոս և

(*) Էջմիածին, 1896, 306:

(**) Մեր Լուսոց թառի Ամենափրկիչը, 1937,

եր. 96: Նոր Եւաղայի Ամենափրկիչ վանքի թիւ 667, հաւաքունք Անիկանի:

(*) Եսրի. Ա., եր. 45:

Ասկար Զուգարեցի կաթողիկոսների մասնակ, ուսուցիչ վարժարանի, գրիչ և թարգմանիչ մի շարք գրքերի՝ լատիներէնից և լեհերէնից:

Իրբեւ գրիչ, նորա զարծն է Շնորհալոս Սիսուս Որդին, որ գրել է 1646 թուին: Եղեկուն ի գարեւորկեալ՝ իմ ձեռամբն զձաղրեցի, եւս սահնակար ձաղկաք և երփներին գունաք զարդարել ևս առ...: Աիշիւ է խնդրում նաեւ Եղվի-

ւին՝ իմաստասիրական մի ձեռագիր, ուր և յիշել է խնդրում Անշի և գրողի զըսկզբնապիւն թանից գլխաց կարճագեղով տետուն Մակիաննոսի նպիշնեալ քաւանայի և իմաստից պարտադրի, համապատաս ցրոցս զձաղի ևս յսկիւնը կար ձաղկափիթի սրակաք պանունուզի, Սիմէանի վարդապետի ի Քրիստոս հանդուցելոյ 1653 թ-ս: Բայց սորոս նըկարել իմ ձեռ անկատար է մնում Սի-

(Գուլ. 3) Մի անտիպ

մէնն շնորհագարց և քաջ բարունի ձաղկաք և կազմալ սորին(*)ս: Ուրեմն աշտակ նա ձաղկաք չէ, այլ միայն զըրիչ: Յետոյ 1662 թուին նաեւ է աւգարկում աշս գիրքը Իսովոյի Ս. Աստուածածին եկեղեցուն:

Մկրտիչ Լեւոնցին գրել է 1646 թը-

մէնի մահուան պատճառով և աւարտում է Հայրապետ նկարիչը Շուքադարում: Այս Հայրապետը շատ նշանաւոր մանրանկարիչ է, յատկապէս Աստուածաշունչի գրքերի և ճգնաբանաց վարպետ է կոչուում(*):

(*) Ձեռագ. էջմիածին, Թիւ. 1634/1640:

(*) Մծր Հաւուց Թառի Ամենափոքից, եր. 96-97:

Սիրուն բալորգրով № 2503 ձեռագրի գրիչն է գործնուց Ստեփանոս Իլյաֆացին, բայց նկարիչն է նախ Սիմեոնը: Տարաբաղցարտար չինք նշանակել, թե ի՞նչ ձեռագիր է: Պետք է գրական լինի 1653 թվից առաջ, երբ մեռած էր արդեն Սիմեոնը:

Վկայաթիւն ունենք և լատին միաբնուր Palla Սպիտակոպոսի կողմից, որ 1662 Յանիսի Ուին հելլ է էջմիածին և

բուս գործնուց Ստեփանոսը^(*):

Նորա լատինագիտութեան մասին և զի լատին բարբառայն թարգմանած Հայկի վարուց կամ Հարանց վարքի յիշատակարանի մէջ Ստեփանոս Լեւոնցին յիշում է արդէն ազերակոցու և զաննապետ յ աւսր)ր կաթողիկոսարանն էջմիածին^(**)։ Իսկ 1680 թուին, երբ Յակոբ կաթողիկոսը Պալիս է գնում, աթոռակոչ էր Ստեփանոս Լեւոնցին և ա-

(Պատկ. 6) Պալիս Առաքել

սեռակցել է Յակոբ Դ. Ջուղայիցի կաթողիկոսի նեա, չնայած տնուեով Հայաստանցի եպիսկոպոս մը, որ լատ հաստատեալ կաթողիկ է, Ստեփանոս տնուն հերձուածոց չին կրօնաւորի մը նեա, դուռը հելա մեզ ընդունելու: Կամայ: Կայր Ստեփանոս լատիններէն չեզուով բարի գոյուստ մաղթեց մեզի: Կաթողիկոսի նեա սեռակցութեան մամանակ թարգմանի պաշտան էր կատա-

պա սեղապան ընտրուեցու մինչև եղիազարի գալլ^(***): Ստեփանոսի մահուան

(*) Պալիս (Palla) եպիսկոպոսի անգնկադրից եւ 1662 թուին Աթ. Սէյիկյոի կողմից հրատարակուած զէւր Ջիմատան կատարած ճանապարհորդութիւնից բազուածովն թարգմանէլ է Պրն. Լայկ Պերպերճան. ԱՊՅԳՅԵ 22, 1949, էջմիածնի գմերը 1662-ին:

(**) Ձեռ. էջմ. Թիւ 676:

(***) Ձեռ. էջմ. Թիւ 507:

Հիշեց թուականը չգիտենք, որովհետև եղածում է թուականը նորա գերեզմանի արձանագրութեան մէջ, թագուած Հրա խիսիմ էի վանքի արեւելեան կողմը: Մեր նպատակը չէ աշտակ նորա կենդանի գրել, այլ միայն պարզել նորա նկարիչ յինչու և չինչու: Հանգում է:

(Պատկ. 7) Աւետիկ Կոնստանդ

Ատեփանոս Լեւոնցու թարգմանական աշխատութիւնների շիշատակարանների մէջ եւս խոսք չկայ նորա նկարիչ յինչու մասին: Աւագ մամանականից Առաքել Դաւթիկեցին, որ մամանականութիւններ է հազարգում նո-

րա իշխում ստացած կրթութեան, էջմիածին գալու և առաջին շարք թարգմանութիւնների մասին մինչև 1662 թուականը, չունի շիշատակութիւն նորա նկարիչ յինչու մասին, բայց նաև իշխոյցու: Ճեղքով թարգմանական աշխատչի գրեթէ յիշատակարանների մէջ, եթէ իշխոյցին նկարչութեամբ գրու-

(Պատկ. 8) Աւետիկ Կոնստանդ

ղում չինէր այդ մամանականում, կամ աւագ չինէր իշխում իւր պատանեկանութեան մամանակ, անկարելի էր, որ Դաւթիկեցին չիմէր, մանաւանդ լուսազոյն առիթն առնէր այդ մասին գրելու: Առաքելը Մինաս և Յակոբը

Ջուզեպեցի Նկարիչների մասին յիշում է Ստեփանոսի կենսագրութիւնից տնտէ-
ջագիտ յետոյ, եթէ յայտնի չիմէր մինչ
այդ իրբն Նկարիչ, պատմաւ չունէր
չիշխուաւ և նորա տնտէջը(*) իրբն Նը-
կարչի:

Մենք կարող ենք թուել նորա

(Պատկ. 9) Գաբրիէլ հետապաղեւ

Թարգմանութիւնների յիշատակարան-
ները. 1600 թուին նա թարգմանել է
Յովսէփոսը. աշտուղագոյն հարկեալ ի
հրամանս երկից երանեալ Տիառն Փի-
լիպպոսիչ, ապա զի թախանձանաց եղ-

(*) Առաջիկ Տառիմեցի, էջմիածին, 407-409
և շար.:

բարցն, որք կան ի հրանանգս զեղերա-
նաց խմաստից, և մնաւ 1600 թուին(*):

Ըստ իմ 3150 հետազոտի 1662 թուին
նա թարգմանել է Դիանիսիոսը լատինե-
րէնից. զկն Ստեփանոս Իլովացի, յետին
ի քանասիրաց, տնտէլ զգիրս որբոյն
Դիանիսիոսի աշտուղագոյն և թարգմ
տեղիս տաղանտեալ, փայթ յանձին կա-

(Պատկ. 10) Միքայէլ հետապաղեւ

լոյ վերտին թարգմանել ի լատինա-
ցոյց բարբառոյ ի մեր լեզուայ: Այս
յիշատակարանի մէջ յիշում է էջմիա-
ծնի շատ գիտուն և հմուտ վարդապետ-

(*) Թարգմ Յաթուկիոսի Տուշակ Լոյ Ձե-
ռագրաց Մատենադարանին Լոյոյ ի Դաւթիս
(Վ. Պոլիս), Թ. 120, էջ. 252, անթիպ:

ներքի նեւա նսեւ. «Առաքեալ վարդապետն, յաջ քարանդի և վիպտանն, որ զմամանակագրաթիւնս հաշտակեալաց և թաղաւորաց զհեղեղաշարմար քանիւք զքաջմեաց և իւր յիշատակ տնջնջիլի եթալս»:

Այս յիշատակարանի մէջ յիշում է, որ սարանից առաջ թարգմանել է Յովսէփոս, «Պատմաւոց»^(*) և Հարանց Վարձ, որ հոյի Հուսիլի Վարանց ի Լեւոյ քարտառ ի հայ լեզու, ՌՃԺԱ թուին:

և սպեցաւ, և տինա թէ ձեռամբ նորին սրապրեցաւ: Յիշում է սե զուսուցիլն իմ և զմարմիլն զՍտեփանոս Իսովացի յաջ հեկաւոր և թարգմանիլ քարանդին, որ էր այր ի շնորհք և համարով և որքեալ հալով սրբով. զի հմտալագ ըստ տառաւածատուր պարզեւածն զաւթնեալի] հզարա կատարելագործէր փիլիսոփայական կրթութիւնովը: Ձեռագիրը գրւած է 1662 թուին^(**):

Վերջապէս 1665 թուին գործեալ

(Պատ. 11) Յարանց Վարձ

Դիմենիսի թարգմանութեան տառերն իւր հաստատում է և տ'յլ տարիւրից Իսովացաւ տնդի նեւ կապուած տեղեկութիւններով: Նորա աշակերաներից Ներսէս Սարկուսոյ գրիլը յայտնում է, թէ աի նախակերտ զաղափարէն զմեցաւ:

(*) «Երոջ պատմաւոց Արիստոտէլի կամ որպէս ռմանց թուի Պրոկոփո, Թարգմ. Կաթողիկոսի Յուսիլ Ձեռագրաց, Մատենագորան Կիլիկիոյ Կաթողիկոսարանի, ի Նույթիա, Բ. 80, նր. 605:

լուսիններէնից թարգմանել է ռթագագ ժարգիւային հալույն և հրեշտակացս:

Միայն մի ձեռագիր տնինք, հաւանորէն, նորա կեանքի վերջին ժամանակներում գրւած, տառնց թուականի, յայց ձաղկազարգուած միջով տրուեալով, որ սոպկեականութիւն էր Նիւ-Ըսրճարնակ, Վահուաք և գորգա-

(**) Ձեռ. էջմ. Թիւ 1624/1649:

վանա Պրն. Պարոյրեանի, որ քսյց է տալիս, քէ դրչութեան նա իւրացրի էր և ծագեալութիւնը:

Այդ ձեռագիրը պատարագի խորհրդատեար է, այն էլ ոչ ամբողջութեամբ մեր ձեռքը հասած: Եթէ դժամակը որոշել չենք կարող, քսյց հասնորէն գրուած պիտի լինի 1686 թուից

շատակարանը (Պատկ. 3, 2), մի երես սկզբնագարդով իւր մանրամարչական տառերի սկսուածքով ազա լուսանցքով նկարուած մի վեցթեան տերովքէ, նորա, արուեստի մասին գաղափար կազմելու (Պատկ. 3): Սկզբնագարդը լու է, քսյց ոչ առաջնակարգ, իսկ վեցթեանը իւր գեմքով զեղեցիկ:

(Պատկ. 12) Ս. Սալո Մարիամ, եղիս կազմուած Սախարո Վիտալի և Յովաննէս Աւետարանիչ առաքելացի

յետոյ իւր և մամանակակից յիշատակարաններից դասելով և 1686 թուից առաջ, երբ ազատագրուեցաւ: Նշխարար կաթողիկոսի մամանակ խորհրդատեարը վերանայում:

Տալիս ենք աշտակ նախ Ստեփանոս Իւովանցու ինքնամեծագործ յի-

նքէ նորա նախընթաց յիշատակարանները փոսա չեն տալիս կամ յիշատակութիւն նորա նկարիչ լինելու: մասին, այս երկու մանրամարչները հաստատուն ազոցայցն ունին ոչ անկարելիութեան եւ նկարիչ լինելու մասին: Յամենայն զէկու երկոտտան ա-

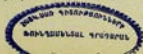

(Պատկ. 13) Քանի ճակար

(Պատկ. 14) Մարիամ Աստուածածին Յիսուս ժամուկը գոչին (Քանի ճակար) կեդրոնը:

առջևիցների պատկերների Ստեփանոս ար սկզբնական աղբյուր է: Բայց նրանք
Իսկույցու գործ լինելու միակ վկա- գործները չեն ե. Նազաշ Թափաթանի,
յուսիսը մեծ է Եսկաթանանը, որովհետև նրանից առաջ յիշատա-

A $\frac{III}{3158}$

կումն են Միսկան կաթողիկոսի Յու-
ջակի մէջ, որ կազմուած է ՎՄԻՆ
թուռքա և ի յՕդ[ւ]սա[ւ]սի մ գրեցաւ:
(Պատկ. 4, 5, 6):

Գ.

Իրազմութիւն է, որ տաճարի մէջ

Ներքինը մի և մնացածը երկու կամ ե-
րեք տարբեր նկարչի գործեր. զեղա-
րուհասական բարձր գործեր, եւրոպա-
կան ազդեցութեամբ: Կան և ուրիշ-
ներ, բայց տակ չենք կարգ, թէ էջ-
միւսին՝ և են նկարուած, թէ պատ-
րաստ ներս թերւած (Պատկ. 11, 12):

(Պատկ. 12) Պատկերաւոր Կաթողիկոս (Մեծ Կաթողիկոսի մի ծախքը)

եղած բոլոր պատկերները Նազաչինը
չեն, յատկապէս երկուստան առաջեւոյ-
ներքի պատկերները, Աւետոյ հրեշտակի
և Մարիամի (Պատկ. 7, 8), Գործիչի և
Միգայի հրեշտակապետներինը (Պատկ.
9, 10), որ իրենց կարգին երկու տար-
բեր վրէժներէ գործեր են, առաջեւոյ-

նկարի պարզութեամբ և համար
ստիպում ենք միջոնկեալ մի բացա-
րութիւն տալ, փէ. դարի քառանկան
թուակներինը եւրոպական տիւրման
արուեստի ազդեցութեան մի մեծ ն-
սանք է գալիս զէպի Հայաստան: Ե-
րեք քաղաքներ, յատկապէս, արտաքոյ

կարգի գեր են՝ կատարում այդ ուղղա-
թեամբ, Լեւոյններից այդպէս
կոչւում, իսկ Գրմանոսներից Լեւո-
սերգ, Վենեաիկ և Ամստերդամ: Հայ
ղապաթներից ամենից նշանաւորը իւր
բազմամարդաթեւէր և կատարած գե-
րով Լեւոն է, որ մինչև այժմ ծանօթ
էր տառախաղէս նիկիոյ թորոսովիչ, այդ

այդ փոխանցման մէջ:

Արդէն խառը եղանակներ և Սու-
կարջան նկարիչների մասին. յատկա-
պէս, Մինասի, որ Հալեպում ա-
շակերտել է Խրապոյի մի նկար-
չի: Որմանկարչութեան վերածնունդը
մէ. դարում սկսուել է նկնց այդ Մի-
նասի մեղքով. սեւ վրան կարի տառ-

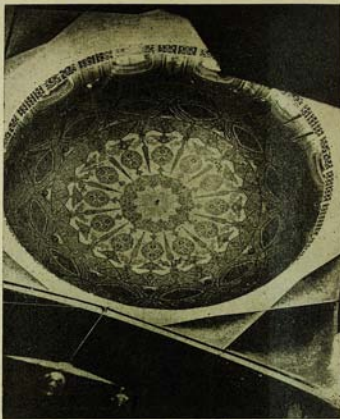
(Պատկ. 25) Պրիլուպտ Սուրբառայ (Քննի Յակոբի միւս ժայռը)

չիք եղիսիպոսի Հայաստանեայց Ակե-
ղեցու գէժ դուստանոց և ողբակարծան
ընթացքի պատմութեամբ, մասամբ լե-
ւական իշխանութեան կազմակալ հովա-
նաւարութեամբ, րայց տառախաղէս Սի-
սուսեանների ֆունդերով: Վենեաիկն ու
Ամստերդամն էլ որոշ գեր են կատարել

սեւ վրանէլակերտ գեղեցկաւոր չքնա-
ղառես յորինւածայ տրուեսին, մե-
ծամեծքն Ջուլալեցւոյ տանէին ի ծաղ-
կել և ի պատկերադրել դարկն ողբա-
րանից և տանց իւրեանց. այսպէս և
խաջայ Նաղարի որդի խաջայ Սարփաղն
տարեալ ի տուն իւր առ ի դարպարել

« Գաղաթուրան Իւր Ժողովոց և պատկերաթ («»)»։ Աւարտագի ճանապարհորդներն իսկ պայթակցեցնելու առաջին մասին։ Նրանց պատերը զարդարուած էին

ներսի և կտրածերով կանանց, եւրպական ճանապարհորդներն իսկ պայթակցեցնելու առաջին։ Հանգուցեալ նկարիչ Սարգիս Խաչատրեանը զերա-

(Պատկ. 17) Դժբեքի ճեղքի մասը

առ միայն պարսկական որսորդական կամ սիրահարական կնիքներն առնուած պատկերներով, այլ և մերկ պարանոց-

կանգնել է տղայիս պարանոցներից շատ մնացորդներ, որ յառուակ ուսումնասիրութիւններով, գուցէ, կտրելի լինի պարզիչ և հշգիւ պարանոցների տէրերի և նկարիչների տնտեսները։

(*) Դաւրիժեցի, իր. 410։

Նոր հասանքը տեղից տեղի նկատելի է Աստուածաշունչների պատկերազրույթի մէջ, որի առաջին և շատ շքեղ սրբանկէն է էջմիածնի N° 179/351 Ղազար Բարեբաղնու Աստուածաշունչը,

մեր N° 189 Աստուածաշունչները: Առաջինը և վերջինը հաստատ Ղազարապետ նկարչի ձեռքով: Նախ Ղազարապետի գործն է և N° Գ-Յ 18/2587, նեանազուրկամբ Բարեբաղնու պատկերա-

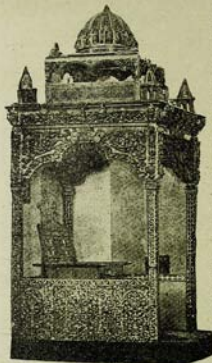

(Գտկ. 18) Արեւմտեան ափնից, առաքելների դատարանի տեսք

որ նկարագորացել է առաջի Լճովում 1619 թուին: Սորա ընդարձակութիւններ առաջինը արդէն 1643 և 1649 թ. թ. նորոտագէտի N° 1933 և 1934, և էջմիած-

գրուրիան 1648 թուին, գրչութեամբ Աստուածատուր գրչի Եւշ քաղաքում, Փիլիպպոս Կաթողիկոսի ժամանակ: Հայրապետ նկարիչը Նոր-Ջուղայի նշանաւոր

Կալուստուր Վարդապետի աշակերտն էր. իսկ սա Մովսէս Կաթողիկոսի, որի նախնային էր նա Լեւոնիդով 1629-31 թ. (7)։ Համագումար ենք, բայց Կալուստուսն փառանքի գնա պահուած են մեզ, թէ Դազար Ռաբրոպետու Առաւմտայնի պատկերազարթիւնը արեւելք է փոխա-

(Պատկ. 170) Հարապետական արտ. առաջ գաւառի գրքունիէ այս Կալուստուր Վարդապետի մեծագոյն էջմիածնի № 201 Առաւմտաւոր Յիշատակարանի մէջ, գրուած 1660 թուին, ստացուցի է Յանանիայ վան-

քի նշանուոր տաւաճարը Զաքարիան, Մովսէս Կաթողիկոսի աշակերտ, նկարչութեամբ պատկերացող վարդապետ Լաւրապետին։ աշակող Կալուստուրը կայուն է պինդպնակաւ, զաւլ քարաւազար և առաւմտաւոր վարդապետաց վարդապետաւ։ Յանանիայի գեղան մեզ նման կարեւոր է այն իրողութիւնը, որ վերջ յիշած Լաւրապետ նկարիչը 1642, 1643 և 1649, 1660 թ. թ. պատկերազարթիւն է Դազար Ռաբրոպետու Առաւմտայնի պատկերազարթիւնը, իսկ արտա Առաւմտայնի պատկերազարթիւնը գրեթէ ամբողջապէս առնուած է և արտապատկեր նկարիչներին և փորագրիչներին գործերից։ Մենք կարող ենք մտածանշիւ արթնալ Դիւրերի Յայնանիան պատկերազարթիւնը, որ ըստ Անուայի գիտնական Մայակովսկու առնուած է Լեւոնի նկարիչ շարունակ, իսկ սա էլ արտապատկեր է Դիւրերին նկարչութեան գործերից, յատկապէս Gerardi de Jode-ի 1585 թուին հրատարակած գրքունակաւ աշխատից։ De Jode-ն էլ իր ներքին պատկեր է ըստ Մարտին Վոս-ի Հերնանտես Winkler-ի փորագրութիւններից։ Վերջին (1531-1603) ապրում էր Ամստերդամում, բայց Դազար Ռաբրոպետու պատկերներից միայն Դիւրերից չեն առնուած, այլ պատկերաւուծ են և ուրիշների գործեր։

Ուրիշ Դազարից կան և պատկերների ուրիշ խմբապատկերներ Առաւմտայնայնից՝ Պալուստ և այլուր պատկերաւուծ և արտապատկեր աշխատանքներ։ Դեզարաւուսական և մասաւոր շարժման մի մեծ խնդիր է այս մեր պատկերաւուծ մէջ, որ գնա յաւատարմութեան չէ։ Այս շարժման մի պատկեր է և Ռեյնի Առաւմտայնի պատկերազարթիւնը Ամստերդամում 1666-8 թ., որ առնուած է հայնական Առաւմտայնից։ Ռեյնիից առնել է Միխայիլ Արտուս Առաւմտայնայնի պատկերազարթիւնն այս խնդիրը առնելին աշխատութեան է, ըստ կարեւորաւոր առաւմտայնայնի մեր կողմից։ յատկապէս, թէ պատկեր յաւաքում մտանշիլ գործունէ ըստապատկերաւուծ Այսպանի էլ յիշեցինք պարզապէս էջմիածնի պատկերազարթման և ծագումն երեւոյթի ծագումը։

(7) Մուրիմեյն, եր. 273, 296, և 402:

Դ.

Առաջին հաստատան անգլիկականը
Էջմիածնի տաճարի պատկերացրա՞նք

զարդարեաց զմէջն մեծի տաճարիս, զի
շինեաց և զտարր իջման անգն մար-
մարեայ քարիս ի վերայ չորից սեանց,
և ծաղկեցայց սակաւ և պնդեալ երան-

(Պատկ. 21) Լաւրաղեանի տաճար, Կաթողիկոսական ժամանակի քառասուններեալ

և ծաղկեցման մասին կապուած է Աս-
տուածատուր Կաթողիկոսի (1715—1725)
անունն հետ, որ տալիս է մեզ Միմէոն
Կաթողիկոսը իւր Զամբուի մէջ. զԱս

գագ և արար զարժանալիս տեսողաց
Նմանապէս և զհակաս մեծի սեղա-
նայն [քեմի հակասը] (Պատկ. 13) արար
մարմարեայ (կեդրոնում Մայր Աստու-

ձանին, Յիսուսը գրկին (Պատկ. 14), հր-
կու կոշտից առաքելներին շարժը, իսկ
ձայրերից Սահփանսու և Փիլիպպոս նա-
խաառքուապները (Պատկ. 15, 16)։ Ու-
շադրութեան արժանի այս վերջինների
հանգիստանքը, սպիտակացոյց թուամբ և
ծաղկեման զբոսը առեւարս ի միջոյ կոշ-
մանէն(7)։

Այս մասին վկայում է և Ղուկասի
կենսագրողը, թէ նա բառեմեմք է տա-

(Պատկ. 21) Գաղաթափի գաղաթափներով արձանագործած առաջնական առաջնական

հարկի ներքո, չն առաջնականացրեցան ի
տեղիս տեղիս և տնկեթեթ ձաղկեցանն
Ռոմ[ի]ն թուին, իսկ Ղուկաս կաթողի-
կոսի մամանակ իւրը ներս ծծուելով
տանիքից, չգրաւածիս և զծաղկունան
գիլացուցանելով, ի վայր թափեին(8)։

Սեղ թուում է, թէ Ղուկաս կաթու-

ղիկոսի Գաղաթափագրքի տեղեկութեան-
ները Առաքելականութիւն կաթողիկոսի նկա-
րագործութի և ձաղկագործութի շան-
կեթեթ առաջնական մի քիչ խիստ է.
արաւետի առաքելութեան թիւնն ու հա-
մեմատութիւնները ցոյց են տալիս, թէ
իրենց տարբերութեամբ հանգիստ(9) Աս-
տուածաւոր կաթողիկոսի գործերը գե-
ղեցկութեամբ պահպան արմեթաւոր չեն։

(Պատկ. 22) Գաղաթափի գաղաթափներով արձանագործած առաջնական առաջնական

Թէպէտ իջման տեղանի պատկերագրու-
թեան համար հաւ Գաղաթափագրքի
յայտնում է, թէ Ղուկասը չնոր ի նորոյ
վերաբին ներքոյ և արտաքոյ պատկե-
րութ և սկիզբն ձաղկութ և հրանց հրանց
գուռով շփեղաւորելու հա, հիմնալի
տեսողացն, ցոյց տնկի տարբերութիւ-
նը Նաղաշ Յովնաթանի ձաղկագործու-

(7) Նաթա, եր. 28:

(8) Արարատ, 1901, եր. 327:

միջ, զայն է տալիս, որ նորագութեան խնդիր է եղել և ոչ չնոր ի նորոյն նկարչութիւն:

Գմբեթի միջի ծաղկազարդումը քիչ նմանութիւն է բերում բնի մոկատի արտեսան իւր նախնեարդ, իսկ ըստ յարմիրն աւարելու վրէժներէի գործմանք զիտանք, որ զմբեթի ներսի

բանի առաքելոց պատկերներէ շուրջը, մէջէ մէջ, որ Սիմէոն կաթողիկոսի Յուցակի համեմատ, շարուած էին արեւմտեան օգոթի կիւրաքարակում (Պատկ. 18), ինչպէս էին մինչեւ մեր ժամանակները: Այդ ժամամբ պարտկական ազգեցութիւն էր, որ ընդհանրապէս երկում է աւետարի ծաղկազարդ-

(Պատկ. 20) Ա. Լուկաբեմ

ներսի ծաղկազարդումը (Պատկ. 17) Նապոլիէն է, որովհետեւ նրանից առաջ պատկերազարդում էր ուրիշ ժամանակ երեք անգրիկականներով և ոչ ծաղկազարդումով (*): Նոյն նախնեարդ կրկնում են նաեւ արեւմտեան խո-

(Պատկ. 21) Ա. Մարտիկոս

ժան մէջ, Յովնանի և որանից առաջ եղած շրջաններում: Ընդունում ենք, որ տեղ տեղ բարբոթին փլուցած կորաց էին լինել և էին, և նորագում Յովնանի ժամանակ, իսկ իւրաքանչեւ համապատասխան չէ զաննեթիք անուանել Աստուածատուրի ծաղ-

(*) Սիմէոն Կաթողիկոսի ծաղկը ևս Արարատ, 1901, էջ. 359:

կազարգումը. նորա ժամանակ կառու-
րուած գործը, Մնացորդներից դասելով
ինչպէս բնի մակտաի պատկերազրու-
թիւնն է և ծաղկազարդումը կամ իշման
սեղանի գմբեթի վերայ մնացած մասերը:
Մէջ ենք բերում Գուսպանազրթի այդ
մասը, ժամանակակցի վկայութիւնը ի-

(Գուգ.) Մ. 5. Յաշխաթ Յիւնից

բնից լսելու համար:

Ան յետ երկուց սեանցն իւրակեր-
տից (Ղուկասի), սկսաւ գրաւոր եկեղե-
ցոյ վերնակառույց կամարաց և կամա-
րամիջաց և սեանց և ա՛յլ շրջապատ
որմոց եղեկաւ և ապականեալ և ի մա-
խիթ դարեկեալ Նուպոյն թառեմբան, աշ-

տինքն դառն, ի սպաս քահել տալ, և
ալ թագաւ նշմարանք ինչ Նուպոյն գա-
լից և եղեկաւ ամենթիմ ծաղկաւից,
սկսեալ ի մեն կաթողիկէի գմբեթա-
մէջ կեդրանէն մինչեւ ի ստորին շա-
տակն եկեղեցւոյն՝ հանդերձ ամենայն
խորանաք և բնիքն, յայց միայն զգա-

(Գուգ.) Մ. 5. Նուսխ Մնացորդ

նի մի Նուպոյն պատկերա մնացին-
գոյնն եւս ի յայց տաին ի տեղեացն,
առ ի նորոգելն: Մի քանի ապ յետոյ՝
Ղուկասի կեննապրողը աւելացնում է,
որ կիսատ էր մնացել Աստուածատուր
կաթողիկոսի գործը զման վրդովմանց
և պատարագման որ ի մէջ Գարսից և

(Պատկ. 27) Մազկեսի գանձի մեջ առաջագիծ Յիսուսապետի

(Պատկ. 28) Մազկեսի գանձի մեջ առաջագիծ ժամանակագրի

Տառնապետ անկարգ լինելով վերջապես իւր նորոգութեան գործը^(*)։ Բարեբաղ-

դարաբ պահուած է Աստուածատուր կա-
(*) Արագած, 1901, էջ. 126։

Թող ինքնի արձանագրութիւնը զմեք ի ներքնամասի բաւարակի վերայ, որ տակի ճիշդ տեղեկութիւն է տալիս կատարուած գործի մասին: Շի թուականութեան հայկական ՌՃԿԹ(=1720) եւ տէր Աստուածատուր Համատանցի կաթողիկոս ամենից Հայոց, հասնորագիւղ գլխաւորին խախտեալ սիւնքն սրբոյ եկեղե-

շիշեալ լիջիք տալի Քրիստոսի, տմէն(*): Սիմէան կաթողիկոսը, որ չուտեղեակ էր իջիւնին պատմութեան, յայտնում է, թէ շնորհից զբոլոր տաւարս ի միջոյ կողմանէ(**)։

Աստուածատուր կաթողիկոսի ժամանակ է շինուած եւ աւագ տեղանի խաչատուր փայտակերտ, քանդակներով,

(Պատկ. 25) Վեհապետի Կաթողիկոսի անունով քանդակուած զարդանիշ՝ Վեհապետարքիւն Աւետի Կաթողիկոսի

ցւայս եւ զբոլոր եկեղեցիներ նորագիւղ եւ ծաղկեալ հանդերձ մարմարանեայ շինուածովք, որ ի մէջ սրբոյ եկեղեցւոյս են, յիշատակ հազւոյ իմոյ, ի վաշխումն տառապեալ Թող ի Հայոց եւ տառ ի սուրբ աթոռս զեանդեալ միաբանից, եւ որք ընթեռնուք զարմանս զայս, յիշեցե՞ք զիս ի մաքրութայլ յաղթմն ձեր, եւ զուք

Ջմիւռնիս քաղաքի Աբրահամ ամիրայի, քանանների, ժողովրդի եւ վառատականների ծախքով, Սիմէան Արեւանցու նա իրակութեան ժամանակ(**), որ քանդակեցաւ: Խրիմեանի ժամանակ:

(*) Համբ. Եսեփանեան, հր. 392:

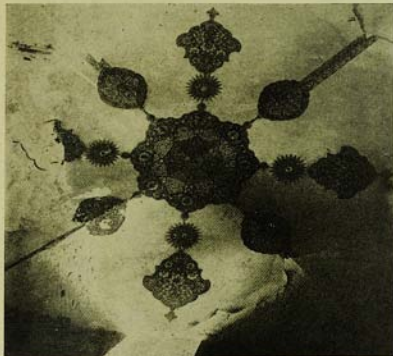
(**) Համբ. հր. 28:

(***) Եսեփ. հր. 41-2:

Սիմէոն կաթողիկոսի Յուցակի մէջ յիշատակութիւն ունինք այն պատկերներէ, որոնք խաչկաշի մաս էին կազմում. «Ա. (մի) պատկեր Աստուածածնի, յարց վերին կողմէ և հարորդական պատկեր. Ռ. (հրկու) պատկերք եւս՝ յարց միմե և ազգմեջ Տեսան՝ յիւրրամ գիշե-

տեաց՝ միմե հրեշտակին և միմե Սբ. Աստուածածնին, որք եւս են իբրու գրանք վերին գրանց մեծ խաչկաշին»:

Եւ խաչկաշաների մամանակ փախուած են խաչկաշի գոների պատկերները, որ Թաղէտ և Ռարցուզիմէու տաճարներն են, ուրեմն և, հաւանե-

(Պատկ. 21) Յայն պատի տաճարապ

րին՝ և գրանդան ի հրեշտակէն, և միմե է ի խաչանդն ի խաչէն. են ալաք յաշմէ և յահեկէ տապ խորանին ի մէջ խաչկաշին:

Ռ. (հրկու) պատկերք մեծ ին Ներսիսի և Նիկողայոսի հայրապետացն, որք են իբրու գրանք, ներքին գրանց մեծ խաչկաշին: Ռ. հրկու պատկերք՝ Աւե-

րէն, Սաթուրանի շրջանի պատկերներ, որ պահուած են միմե մեր մամանակները (*):

Աստուածատուր կաթողիկոսի մամանակ է շինուած և տապ գառի հայրապետական տիպոք 1721 թուին (Պատկ.

(*) Եւսիս. Ա. նր. 42:

19)։ Ներքևի մասը զարգարանած դադարակույրի (սպարթի) ծաղկազարդերով, արհեստան սևով, իսկ վերևի գծերը տե՛ս Շահխաթունեանի մաս(7)։ Գաղտնիւրի զարգարանքները նման սևով են շինուած և աջ և ձախ աւանդատան

(Պակ. 21) Միջին մասն առատազը. ունիկամի սակ կանգնում է կարգալիկաց

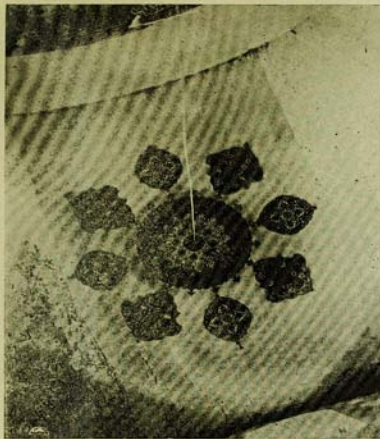
բազարովին տարբեր՝ արհաման՝ իւր գուները, նոյն թուականին (Պակ. 21, Արձանազրութիւնը և նուիրատուները

(7) Ձեզ, եր. 43-5:

22) Միջին դարի հայրապետական շքեղ
տիպար համարում է հանապետ կաթա-
թաղիկների ժամանակ ստացուած Ունը
հայկական չէ, բայց ցեղեցիկ է. պա-

Ե.

Առաւածաւոր կաթաղիկների յա-
ջարգն էր կարապետ Զէյթունցին, որի

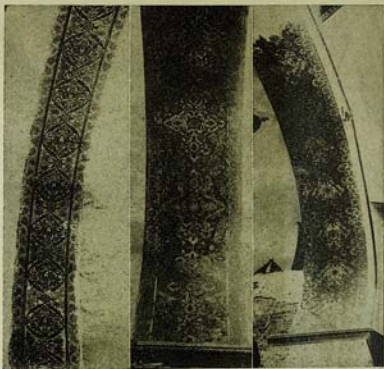
(Պատկ. 22) Առաւածի մաս

հաւած է էջմիածնի գմբեթների արտա-
քին գոտաւորութիւնը, որ մեռակեր-
պունցու Ներսիսի կաթաղիկների ժամա-
նակ (Պատկ. 20):

Համար Զամբուի հեղինակը գրում է.
«Սա ետ նկարել զպատկերս երկստասան
տաւքելոցն ի հակառակաց խորանին
և ետ ծաղկել սակեցած և ցեղեցիկ պա-

նաք» (*): Այս առաներկու առաքեալ-
ներէ պատկերները չպէտք է շփոթել
արեւմտեան խորանի մէջ գեանդուած
առաքելական պատկերներէ հետ, վերա-
դրուած Մանթանուս Լինաքուսն:

առաքելի եւ ձգնազգեաց, հեղ եւ բարե-
բարոյ, ազոթաւեր եւ անուկատար: Որ
ի մէջ տաճարիս զառաքելոյ զասի եր-
կուս սեղանան կառայց եւ անուանեաց
սուրբ Յովոր եւ սուրբ Լուսաւորիչ:

(Գաւ. 30) Գաճաճեոյ Տեփեւի եւ Զաւթեոյ զազազութիւն

Զ.

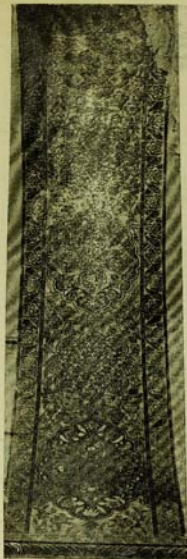
Արքանաճ Մշեցի (1730—1734) ըստ
Ջամբաի հեղինակի մէկն էր էջմիաննի
պատկերապրման եւ զարդապրման մե-
ծագոյն մեկնեաւորից: յեւ սա էր այր

Ջորս եւ զարդարեաց ծաղկոց եւ մար-
գարեակն պատկերալք: Եւ զամենայն
պատկերան՝ որք զան ի յորմանս եւ ի
սիւնսն տաճարին եւ եւ հեղորիչ (*):
Սա մի կարեւոր ցուցում է Արքանաճ
կաթողիկոսի արուեստաւոր պալա մա-

(*) Ջամբա, էջ. 28:

(*) Տեղ, էջ. 20:

սին, որ մինչև այժմ ուշագրութեան
չէ արժանացել: Ախէն կաթողիկոսի
Յուշակի ութսունութ պատկերների կա-
րեւորագոյն մասը ուրեմն, սորանն է,
հաստատուն բացատրութեամբ Պետրոս
Քիւթիւրի և Ախէն կաթողիկոսի նկա-
րել տառններից, որոնց մասին խոսք
չը լինի:

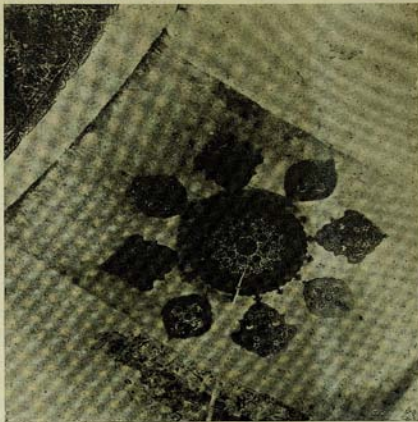
(Պատկ. 34) Նամաշերի Նախածի զարդագույնքի:

(Պատկ. 35) Նամաշերի Ներքին ժողկազմագույնքի:

Յաշաղբուքեան արժանի է, որ միա-
ժամանակ Հայ եկեղեցու երես մեծ ա-
թաների ներկայացուցիչները՝ Գրիգոր
Եղթալուկիւր Երուսաղէմի, Յովնանէս
Կալուսի, Պալմի և աւելի ուշ Աբրահամ

մէջ արուեստի արժեքաւոր մնացոր-
ները՝ ասկերլուքեան, ասեղնադարձու-
թեան, եկեղեցական զգեստաւորութեան,
յախնադակեայ անթիւների, փայտադար-
ձութեան և պատկերադրութեան գլխա-

(Պատկ. 33) Առաստաղի զարդադրութիւն

կաթաղիկուս էջմիածնի, զեղարուեստա-
կան մեծ գործունէութիւն են ցոյց
առլիս, կարմես, բարի մրցակիցներ
հանդիսանալով միմեանց, Երուսաղէմի

և արաղէս Եղթալուկիւրինն են, յայց մաս
ուելի և Յովնանէս Կալուսի (*), իսկ էջ-

(*) Հետզհետէ պատրաստւած է եւ ապա

(Պատկ. 37) Գմբեթի նիւն կազմող կամուրջի տեղադրւած զտաղապատը

ժիւղնում տաւարի պատկերապարծու-

ղբում հայ մանր արուեստի զերգրեմալ մի աշխատութիւն, կազմում էլ զմիւսնի, երուսաղէմի, հիւրկիւղ Աթուղների մէջ եւ ա՛յլ վայրերում պաճում մնացորդներէ, որ քաւական երու-

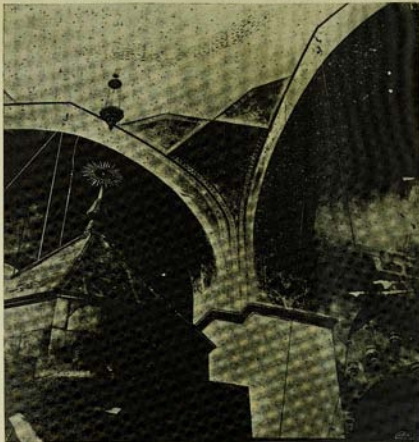
թեան զարդարալն է Արուսում կաթու-

թիւն պիտի բերէ արուեստի եւ պատմութեան համար: Երուսաղէմի պատկերապարծեան մասին տես մեր յօդուածը, ԳԵՂԱՐՈՒՆԵՄԻ Վերջին համարներէ մէկի մէջ (Լեւոնեանի):

դիկու։ Երեքն էլ հազկից աշակերտներ՝
Վարդան Ռադիչեցու։

Մենք տեսնում ենք միմեկու իսկ
պատկերագրական յզացքի և սեպանե-

խաւոր պատկերն էր բերել Նրեշտոկին
Պրիւտի սրբոյն Յովնարայ տառքեւոյն տա-
սուրբ Աստուածամեծին և տառքեւոյն,
ի վերայ եւս պատկեր երբորդեման՝ ըստ

(Ըստ ի. 22) Գմբեթի նիւթ կազմող կամարների տեղադրողի զարդագույնը։

բի նուիրապարծման նմանութիւններ,
Արքանաժ կաթողիկոսն է շինել, Ս.
Յովնարի (Տեսանեցոր) սեպանը որի գլխ-

Սիմէոն կաթողիկոսի Յուցակի։ Նոյն
բովանդակութիւնն ունի մասնաորապէս
Երուսաղէմի Գլխադրի տառքեւոյն վա-

բազմաթիւ, միայն տուանց տուածքեւելերի պատկերապատկերներն: Երեսուցեմի զոր-
ծը առնելէիք է, պատկերապատկերներ
հարապակեան ազգեցութեամբ, իսկ ծաղ-
կաւորումը արեւելեան (*):

Աւելնելիս Ս. Ստեփանի սեղանին յի-
շուան են հաթը պատկեր, ութնորոգը
նկարել է տուել Սիմէան Կաթողիկոսը,

տուալին զատի Կարաւային պատի վե-
րայ: Մնացած հաթը պատկերներէն
մէկն էր «Պատկեր արքայ Կարապետին»,
որ է ի մէջ համանշտար բլրկի, և
շուրջ զիւրեւ բլր[ա]կի իմ, յորս են
սուրբ Կարապետի ծնունդն, ի յանա-
պատ փախչիլն, անց պատկերն, և ա՛յլ
ս[ր]պ[ի]տա[թ]ի[ւ]ն մինչեւ ցման և

(Պատկ. 33) Պատկեր

որ Աստուածածնի պատկերն է «Մեծ»
դարեգանի արկեւալ զիւրեւ» և զլուսինն
ընդ ոտիւք, զոր արքայան Սիմէան
կաթողիկոսն հա նկարելն, զամուսմ էր

(*) Տես մեր յազուածը: «Մանր արուեստի
արեւելեան Երեսուցեմի զանգեց: ՊԱՅՄԱՆ (Տա-
րեգիրք), 1950:

Պատկերն, և բերիլն նշխարքն ի Հայո:

է այս յայտ մեծազորն (*):

Հայ Եկեղեցու որմանկարչութեան
կամ մանրանկարչութեան մէջ տաւ-

(*) Արքայաւոր շինարարութեան մասին,
Եանթ. եր. 33:

դական էր դարձած որոշ սուրբերի կեանքի հետ կապուած պատկերազրուական խմբակցութիւններ կազմել, միեւնոյն անձի կամ շրջանի հետ կապուած (cycle), այսպէս էր Լուսաւորչի, Թովնաննէս Մկրտչի, Թակոբոս Տեսանեղսր կեանքի հետ կապուած պատկերազրուական խմբակցութիւնները, ինչպէս

նաւ: Թովնաննէս Մկրտչի համար տնտանք քիչ աւալէ: Իրազութիւնը հաստատուած է և կանգակների զարդազրուութիւն մէջ: Սրբառազէմի մէջ պահուած է մի կանգակ, որ հրատարակել է Ստեանկ Մ. Վրդ. Աստուածաբան, Մշոյ Ս. Կարապետի մի վանանոր կազմից զբոսեմ, որ զարդաբանութեամբ է Թովնաննէս

(Նով, 62) Կարապետ Մկրտչի

և մարդաբանների և առաքելների դասերի: Լուսաւորչի կեանքից ունինք այդպիսի մի ցիկլ Անիում: Հաննեց Տիգրանի Լուսաւորչի կեանքից պատերին, որ 1920 թուին նոյնաւթեամբ արտանկարել ենք տակը Քարխարաբանի մեղքով և այժմ պահուած է Սրբեանի Թանգարան

Մկրտչի կեանքի պատկերներով (*): Ահա այսպիսի մի խմբակցութիւն է նաեւ վերեւ մէջըրուած Կարապետութիւնը Սիմէոն Կաթողիկոսի Յուշակի

(*) Պատկերազրույց Լուսաւորչի, Պրակ Բ., Երևան, 1913, կանգակի պատկերը, էր. 48:

համեմատ Յովհաննէս Արքայի կեանքի հետ կապուած:

Լուսաւորչի խորանի պատկերապատկեր յոս Յուցակի, նոյնպէս համարուած ենք Արքայամ կաթողիկոսի գործ: Ինչպէս և խորանի շինութիւնն է: Ա. (մի) «Պատկեր տէրութեան թագմեայ յաթոս քառակերպեան, և ի ներ-

(Պատկ. 61) Ս. Յուսէփէ

քոյ պատկերք սուրբ Լուսաւորչին և սուրբ կարապետին:

Դ. (երեք) պատկերք Ար. Լուսաւորչին՝ մինն մեծագոյն յայտ, և Բ. քն քան զայն փոքր, բայց մեծ: Ի մէջ երկուցն է բռնկելն զՏրդատ արքայն, իսկ ի միւսն ինքն միայն է: Յերթն եւս են շարեքառան շարչարանքն իւր ի մէջ քաղաքացի շարչ Գիւրգէ:

Ա. (մէկ) պատկեր սուրբ Լուսաւորչի կուսին, խալափայտն ի յուսն (Պատկ. 23), և Տրդատ արքայն ընդ առիւթն(*):

Է.

Ս. Մեծփանոսի խորանի մէջ ըստ Յուցակի յիշուած պատկերները փախուած են Կաղաչի շրջանի գործերով, որ Կաղապետները պատկերները շարքն էր

(Պատկ. 62) Ներսէս Սուրբ

(Պատկ. 24, 25, 26), և վար տանուեցան երթմանի ժամանակ, սեղանի տեղն էլ փախուելով արեւելք: Այդ պատկերները պէտք է փոխադրուած լինին Երեւան. երանի թէ յետ բերուին իջմանին և այնտեղ նիւթ դառնան զուտ կենդանական թանգարանի կազմութեան:

(*) Լուսաւորչի նկարը կայ այժմ Երևանի գոյնք բարձր պատի զմբոյ, բայց առանց նրդատի, սակ է, թէ նոյն չէ զմիւս իջուած նկարի մետ, այլ Կաղաչի շրջանի գործ է:

ստորին յատակն եկեղեցւոյն, նստեցրծ
ամենայն խորանոց և բեմիցն, յայն
դասին մի ննջողն պատկերա մնային:
զայն եւս ի ըստ տաին ի սեղեղան տա
ի վերանորոգելու: Հնաաքքորական են
սեղեղանքիւնները, թէ ի նշնդեւ նին քը-
րանեփներ ջանդեղաց յետոյ՝ երկուն
են զայիս, մանաւանդ յետին զտաի
կամարներ չի վաղջնաց ժամանակաց
ջակեցեալ սեղեղան և ննջողն բեկրե-
կեալ և շտիշտիտալ ցարինքն և երկիւ-
զայի փտաթիւնքն, . . . , որք ի սպառ
փշրեցեալք էին և մեծամեծ ցարինքն
ի սեղեղաց իւրեանց ի ըստ ստեղծեալցն,
որ նորոգուած են նախիկ կաթողիկոսի
տաւած խորհուրդներով:

(Պատկ. 44) Ռոմանոս Կապան. Ս. Մանուկ
ու Նախ Կապան

Այսպէս պատերն ու կամարները,
առաստաղները նորոգելուց և շարժա-
թափաղէ սպիտակութեամբ քանեփե-
լուց յետոյ՝ անցնում է մազկապարձման
և պատկերադրութեան, նախապէս
նուիրակների մեղալով նոյալով, զե-
րանդ երանդ և զսպառնքի գեղարայս և
զսպիկայ վարդապետութեայ ի յաշտու-
ղայ (սպիտակ) և իրեն նկարել կանչում
է ամենայն զգովութեանք արժանի և
յայտ տեսանքի Ետտեփնքի գեղեցկանկար
և քաշմարտ Յովն-Սեփանեան շնորհալի
պատկերական և մազկապար զարդան,

որ ի թիֆլիզ բնակէր, աշակերտներ
նա:

Դաւաղանաքքի եկեղեցիը նկա-
րադրում է նախդեւ ստեղծողների
պատրաստութեան մանրամասնութիւնը՝
զննարազեւ և ճարտարա Գեորգոս և
Դարբիէլ Կրտսերին մեղալով, խորանե-
րի կամարների և առաստաղների նմա-
նաւ: Ապա ձևաւորման զարդանքով Սով-
նաթիւն շնորհալին նախապէս պատ-
րաստելով զգրտում կաշեցեալ սրինակն
և նկարադրելուց ցայն էր տալիս կաթա-
ղիկոսին և նորա նաւանութիւնն ստա-
նալուց յետոյ՝ անցնում զարժին: Հիւս-
ման արժանի է Ղուկասի կենդանի մա-
նակցութիւնն ու ննաքքորութիւնը:
Հեղինակը տալիս է մեզ մազկապար-
ձման ընթացքը կամարների և նոյա մէջ
եղան առանձնութիւնների մասերը՝ նա-
մապատմութեան միմեանց՝ աշ զտար ձա-
խին, միջին և յետին զտարը միմեանց
(Պատկ. 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36):
Այնպէս էլ խորանների պատերն ու ա-
ռաստաղները և որմերն ընդամենադեւ,
առանձնիկ լաւամասններ՝ իրենց կա-
մարներով (Պատկ. 37, 38) զգուշաւաւ
սար իւրաքանչիւր կամարքն և ճա-
կաքն և կաշմանքն անդէպ միմեանց
նամանման ընկեր տա ընկեր նմա-
նադաւա իրերայ՝ խորան ընդ խո-
րանաց, մաղիկ ընդ մաղիկան, նախայն
ընդ նախայնից: Մենք սրբելն յայտնել
ենք, որ գմբեթի միջին ներկայ մաղի-
արտութիւնը ամբողջապէս նոյալ Սով-
նաթիւն զարժին են, այդպէս լորս
սրինների մակամների մաղկապարզումն
ու պատկերադրութիւնը:

Այս մասին վկայութիւն տան և
Ետնախնայանեան Կրտսեան Ղուկաս Կա-
թողիկոսի արձանագրութեան վերայ, որ
զգրում է գմբեթի քաղարակի վերայ
ներսից Առաստաղաւոր կաթաղիկոսի
արձանագրութեան մաս:

Եւ թաւին ՌՄԼԵ, շնորհին Առա-
նոյ Տէր Ղուկաս Կաթողիկոս վերադին
նորոգել նաւա զխախտեալ գերկոս սինա-
սորայ տանտրին. ապա և զքաղար մէջ
սորին, որ անշտացեալ էր. նորապէս
բաւալ մազկեցուցի անդերն խորհրդա-
ւոր պատկերաք իմա զայիւք ստեղծել
ի յարմար մազկապար մերայ ի յիշա-

ասակ ինն և խմացն ի վաշխաւ տալցի Հոսանքն և միտարանից որոշաւ Աթուռայտ: Արդ խնդրեմ ի վաշխաւ տալցի յիշել զիս յարժանեալաց յազգաթաւ ձերս առ Աստուած յարձել և զպէս յիշեալ ի շէթք, ամենքս:

Տակարի աշխատակազարգման և զարգացործութեան արուեստների մէջ սեռեալեմ ենք մեն տղերս: Այդ նորութիւն չէ մեր պատմութեան մէջ, որ նկատուի է մեր ձեռագրական զարգացութեան մէջ՝ նկատուի մամուլականներից սկսած: Առաջնապէս մենք մամուլանշիկ կարող ենք Գաղթիկ կարեւոր առեւտրանի լուսանցքների զարգացութեան մէջ: Նախնիս արեւելք արքայական գաւառքի և թագաւորական ընտանիքի ստեղծի մակ հզամ փառանքների տղերս ունին զարգերի արուեստի կեանք արեւելքան տալի կեանք մտախնայում:

Տարբարազգարար Նազաշի բաւոր պատկերները որդիւն և թուշի չենք կարող, որովհետեւ չունինք յատուկ ցուցանիքս աշխատանք: Եզամ տեղեկութիւնները շատ համառոտ են և ընդհանուր: զբաղեցրեց ամենք նկարաւան էին կատարի վերայ, և ամենք արմանկարներ էին, թուով տալիք քան հարիւրքսան, շատ տաւաղութեան, ըստ միւր և ըստ վաշխաւութեան Հայաստանեայց ուղղափառ եկեղեցւոյս, տնայրեւական, հրեշտակներ, ասաներիս աստեղանքների, մարգարէների, հայրապետների, վարդապետների, հեղաւորների, կոյսերի, թագաւորների, (որում մէջ Ննջումն կուտին [Պատկ. 42], կատարեցին և լեզիւնէ), զիմաստների և զգերանշակ մարտիրոսաց հայկառեւոյց, միայն որում քիչ զգաման, որք նաշխաւ և տեղեկագրեալ էին, նարազեւ պայծառաց [Նախա կաթուղիկներ] (*)»:

Այդ պատկերները շարունակ էին շարս սիւնների ճակատներին զայդ զայդ կամ մէկ մէկ (Պատկ. 39, 40, 41), տեղանքի և խորանների ճակատներին կամ արմերի վերայ, իսկ ամենք նկարաւան էին ուղղակի պատերի բրդանիքների վերայ, աշխնքն արմանկարներ էին (fresque), որանցից տարբարազգարար միայն երկու կտոր կարող ենք ցուցա-

դրել: Տրդատի արքայական ընտանիքը և Ս. Մինասի [աշխատի] դուռնը (Պատկ. 43, 44): Ոմանք տեղը ցայց ենք տեսել, ինչպէս հայրապետների շարքն էր. Ս. Ստեփանոս խորանի մէջ, ամենք էլ տիրի ցայց տեսք, որքան մեր յիշագրութիւնը ներքէ կարող է պատկերների մակ: Նազաշի միացած զարմերից ամենք որդիւն կարելի է արուեստի սնն ի նկատի ունենալով, որ այժմ լիովին մեղ համար գմարար է յիշագրութեան վերայ յիշեալով և միայն լուսանկարների տպագրութեամբ: Այդ տալիք գերին կը լինի Սրբանի արուեստագէտների և նազգէտների համար:

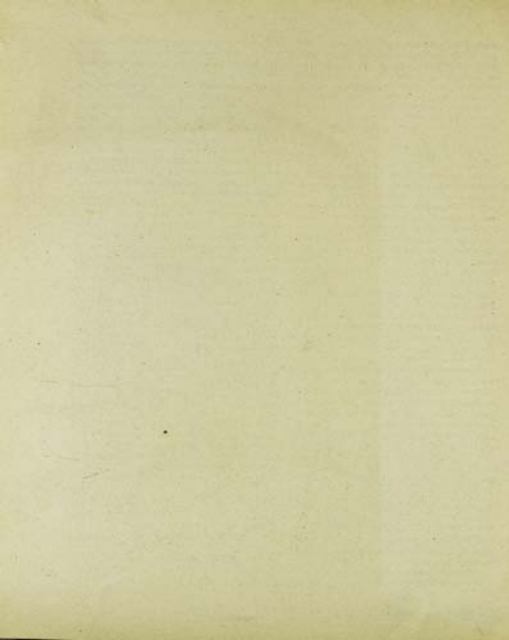
Մի քանի խոսք էլ Նախա թուազանագրութի միացարդի մասին, որից աշխատմ վաշխական տեղեկութիւններ ստացանք այս զործի ընթացքում: Մեղ անշաղա համապարտով այդ զործը տեղի էր վաշխաւագրութի տեղերի Փիլիպպոսի ձեռք, և նորանցից Ստեփանոսն էր վաշխաւագրութի և արարանից մեղ՝ Նախա կաթուղիկների զարգացութիւնների մի տեսարակի կեանք, որ պատմութեան է Գիւն Փառնաւայի հրատարակած Գիւնի մէջ(*): Այդ տեսարակը մենք յանձնեցինք մատենագրարանագրեա Սեռնեքերի Տ. Ստեփանոսին, իսկ Գրաւագրութի միացարդը մեր արտաստեման զայլուց յետոյ՝ պէտք է անցած լինի ձեռագրութեան մեր գիւնի մի մասին կեանք Ռաբրաղդարար Արարատի մէջ նաշխաւութեամբ հրատարակել ենք Գրաւագրութի աշխատանքը, նպատակ ունենալով, տպագրութեան մամուլակ պատմութի զտեղեկութի աստեղանքի տեղեկութի անցնել: Բայց ուշացաւ, և այժմ է, որ փորձում ենք կատարել: Եթէ մամուլակին կատարուած լինէր այդ զործը, շատ մաս խնդիրներ, մասամբ պարզուած կը լինէին՝ Նազաշի և նախազգայնութեան պատկերները որդիւն և ստեղծման խնդրում:

Բայց այժմ բարձրագ կարեւոր, զայն տանեմք:

ԳԱՐԵԳՐԻ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ

(*) Այսպէս ի օգտուի Սրբակ Յարաւանք իսկ Նազաշի ճակատները հատարել մէջ:

(*) Արարատ, 1901, 320:

Ի ԱՆԻՐ ՅՅՈՒՄՆԵՐԻ ԽՈՐԱՆՆ ԵՆ ԱՅՈՒՄ:

Ա պատկեր ծննդեան՝ է ի մէջ խորանին Սուրբ Սահմաններ:

Ա պատկեր ընթերցող տեսան:

Ա պատկեր Սուրբ Սահմաններ՝ որ է փոքր, իւր քարկածուն եւս առնութիւն / իւր:

Ի ԱՆԻՐ ՅՅՈՒՄՆԵՐԻ ԽՈՐԱՆՆ ԵՆ ԱՅՈՒՄ:

Ա պատկեր Աստուածածնի ի մէջ Սուրբ Յաննանի խորանին, միանին ի գիրկն, / և Սուրբ Կարապետն և Աստուածածնուն Յովնի տղան իւր:

Ա պատկեր զխառնման Յակոբոս Առաքելուն, զորոյ զգլխին ընդ / Եւրեշտուն առ Սուրբ Աստուածածնին, և առ Առաքելուն:

Ի պատկեր՝ Ռ-քն Աւետաց, և Ռ-քն Տրդատայ և Կաստանդիանայ / Թաղարարացն: Ի վերայ հակառակ տեսնող տառքի դասուն են այլք:

Ի ՅԵՏԻՆ ԴՅՈՒՆ ԵՆ ԱՅՈՒՄ:

ՓԻ պատկեր, որոց ՓԻ-քն են Սուրբ Առաքելոյն, և մինն է Սերապիմասթիան / Քառայի, և ցուցանելն նմա տեսան զձեռն և զկող իւր: Կախուցի են ուղար ի վերին կողմն մեծի գրան տառերին ի ներսին կուռ:

ՓԻ պատկեր ևս՝ որք կախեցուցի են ի վերայ քան զվերայրեցուց պատկերսն ի վերայ առթին: Որոց մինն է սահգանակն Աստուծոյ զԱրամ, և առնուլն զԵւայ / ի կողն, և խորին Աղաթան, և Ելանին ի դրսխան: Մինն է դալ Զրե/զեղին, և մասնին Զոյի ի տաղանին: Մինն է զնեւն իստակայ՝ / փխտանայ նորա կարին խոյին ի ծառայն սարկայ: Մինն է Ելք մոզ-վըզիանն / իսրայելի յեղիպտոս: Մինն է՝ քարքարացանքն Մովսէսի զգն յանապատին: Մինն է՝ ծնունդ տեսան, և շուրջ զնովոս մարգարէք՝ տախտակք կտակարանաց ի ձեռն / ունեւոյ: Մինն է փախուստ տեսան յեգիպտոս: Մինն որ մեծ է քան զտոս՝ է / յարութիւնն Դադարոս, որ կախեցուց է զերեսք գրան վերին զանկապտան: Մինն է զիւս մարտեալ ուխարին: Մինն է երե-

ւիլ տեսան Աշակերտացն յառ յարաւթանն / ի մամ որոյ ձկանցն, ի յարաւթին ի նաւն Պետրոս, և արկանել տան / զուսկանն յաշակոյզն նախն: Մինն է խորագետն յառնուլն նախն տեսան ի տառարն զվանապոս արշապոս և ուխարաց և այլ իրաց: / Իսկ մինն է զուսկն վերջին փոքուն, և Սարաթիան նամարն ննջեցուց: —

Ե պատկեր ի կողմն Երախային գրան տառերին՝ կախեցուցի կան յարմայն: / Սորոց մինն է ըմբանաւն տեսան, և կացուցանելն տառքի քանտարացանին: Մինն է՝ / փարիսեաց և մաքսաւորի ողորթին ի տառարին: Մինն է անկանին է ձեռն / տաղարաց առ այն՝ միկ՝ որ իշանէր յերաւազէ մէ յերեւոյժ՝ ըստ աւետարանական տառքին, / և վերաւորին յառագուցան: և առնելն նմա զզարմաթիւն ստորացայն: Մինն է / մահ և ծանոթութիւն տալն ծնապոյն Սրբոյն Ալէքսանդրին: Եւ մինն է Փիլիպոսի կաթուղիկոսին:

Ջ պատկեր ևս ի կողմն Կարաւային գրան տառերին կախուցի կան յարմայն: / Սորոց մինն է ըմբանաւն տեսան: Մինն է տեսին Սահարայ՝ որ ետես սանդուխտ / հաստատել յերկրն յերկին: Մինն է մասնին խառնուն կուսանացն ի յառագաստ / փխտային, և յիմարացն մնայն արաբոյ: Մինն է անկանին ողորթին Դա/զարոսի ի գոռն մեծատանն, և լիզել շանց զվեր նորա, և զերիլ մեծատանն: / Մինն է տեսանին՝ որ զնշխիս փախաւուց տեսան իւրայ խնդրէ, թէ քանիք / ինչ պարսիս տեսան խոյ: Իսկ մինն է մեծ քան զտոս, որ է արնել տեսան զաշակերտանն / ի մամ նամարմանն, որ է ի մէջ խորանունն Կերաւածայ: Իսկ յաջմէ և յալեկէ խորանունին, են պատկերք Սրբոց Առաքելոցն Պետրոսի և Պաղոսի, որք են / մեծք: Եւ առնութիւն իւրեանց՝ զլիւթայր խոյին Պետրոսի, և զլիւթայր / Պաղոսի է այն իշտասկ քիթիւր Պետրոս վարդապետին:

ԻԴ պատկեր՝ շարեցուցի ի մէջ մեծի կաթուղիկէին ի վերայ, որք են շուրջ տն/րէնութիւնք տեսան: Այսինքն

Աւետիքն է Դեանդն է Քառամեքեայ
 գալուստն ի սանտարն / Կատարուէն
 մանկանցն ինկզկնէմիս Ակրտաթիւնն
 Այլակերպութիւնն Աստուցանելն զՂա-
 ցարս Գոյն յերես ուղղեմ յաւանակուս
 Սանտարայն Էմթիքն Ա/զոթիւնն և զս-
 րամայն ի հրեշտակէն և թմբունիւնն Կա-
 պիւն ի սիւնն քարեայ / և հապիւն
 Պատկիւն փշով՝ և զգեւնայն զգողմիւն
 Ռաւնայն ի յուս / զխաչն, և երթալն
 ի Գողգոթայ, ինկուիւն ի խաչափայ-
 տինս ի Յուցախն ի խաչն Դաւանայ
 մերկ ի վերայ զերեղմանին, և շուրջ
 զխրեւ ամենայն զորմիք շարչարա-
 նացն Աւետիւն զգոթանն և ողորակն
 զհապիւն Աստութիւնն Համ/բարեաւնն
 Գոյաւստ Հապայն Սրբայ Ախաւանդամ
 գալուստն՝ և զառաւստանն / ահաւարս
 Եւ վերափայտն ամենաբնեւս Աստու
 Կուսին Մարիամս :

Ան պատկեր եւս մեծ և խորամանկ,
 որ եղեալ է ի գլխի մեծի գրան սրբոյ
 տանորին / յարտաքին կողմն Որ է
 իջուէն միամենին ի սուրբ տանորս աշտ՝
 և պատկերք Հոր / Աստուծայ և Հապայն
 Սրբայ. Դուս Աստուծայ իւրապարշին՝
 և խորհրդածաւ հրեշտակին, / և Տրդա-
 տայ, և քեւ Դորին և կնոջն, և աշխոյ
 րաղմաց. և ձեռք սրբոյ տա/ճարիս, և
 սրբոց վանորէիցն Հոթիւնայ, Գո-
 յիւնեայ, և Եղորակիւնին / Զոր սրբա-
 ցան Սիմէան կաթաղիկոսն եւ Եկարեւ
 Դարապետ, զի առաջինն Կապեալ / և
 փառայ էր :

Վերադարձեալ մէկ թուղթ և կէս
 պատկերացոյ շտմն է՝ աթառն և ութ /
 ի ՌԻԻՆ թուղթ, և ի յՈգոստոսի փ
 գրեցաւ :

Յ Ա Ի Ե Լ Ո Ւ Ա Ծ Ր (.)

(ՄԱՅՐ ԱՅՐՈՒՒ ԴԻՒԱՆԻՑ)

Պատմութիւն ինչ գլխաւոր քանից հաշկաւորաց ի ժամանակս
Յետեւ Ղուկասոս Արքայան հարազդիկոսն եղևոց, շինարարութեանց
և ձեռնագործութեանց մարիս ի գաւազնադիրսն եւ ի շարս հարազդիկո-
սացն գրելի եւ ճախագիծ օրինակ:

ՏԵՐ ԴՈՒԿԱՅ Կարենցի: Սա էր տալ
գերաւաններս եւ Երբանկատ, խմբարեւ-
միս եւ նկարարայ: Բարեկարգութեանց
և սրբութեանց կրօնից սիրոց, հոգի,
գրեթեմեղիք եւ կարգաւորիլ: առ յամ-
ցաւորս իւր յո՛ւժ անշիշուար եւ համ-
բերոց, եւ քաղցրաբանութեամբ եւ սիրով
եւ նոցեւոր խրատելիք ուղղիլ, եւ առ կա-
րանաւայ եւ շտաւորս ազորած եւ գիտ-
ածալանեղ, եւ նարկաւոր պահապանութեանց
նոցին լցուցիլ եւ սրտադիրիլ, եւ սոս-
րագրեցոյց իւրոց ըստ իւրագանչիւր
լափաւ եւ տառիւնանի շահոց եւ միթիթա-
րիլ թէ ի քանս, թէ ի գործս եւ թէ
յարգիւնս, որ եւ էր քնիկ միտքան շնոր-
հառան եւ քաղմալխոսա գաւազն Մարս
լուսոյ սրբոյ Աթոռայս էջմիածնի: Իսկ
եւ յաւաւրս Տեառն Յակոբայ Շամախե-
ցոյ, նոցելոյս Կաթողիկոսին տառքե-
ցեալ էր ի յԱռուստէլի եւ ի Դաիս ի գործ
նախընթացութեան սրբոյ Աթոռայս: որ եւ
լիալիք արդեամբք եւ յիշատակեց եկն
ի սուրբ Աթոռս: Բայց ի կենդանու-
թեան յաւանագի Տեառն Յակոբայ Կա-
թողիկոսին ո՛ւ ժամանեաց, այլ եղիս
գախտանեալ եւ սուրբ մարգրինն ի մէջ
— զգանցակաւսանէս(**) — ի գաղափր եւ-
զեալ: Վասն որոյ փշեկեալ սրտիս կոծ
մեծ արարեալս յո՛ւժ կակնեցաւ: Վասն զի
յո՛ւժ սիրեցեալ էր ի նմանէ. եւ ժամու-
անոց՝ մինչ կենդանին էր, քաղմիցս
գրէր զգալն իւր փաւթացուցանել Վասն

սրտաւն կանխելոյ, առ ի տեսանել ա-
լիք քաղիք եւ զըզնուլն իւր լցուցանել,
թէպէտ, սակայն չեղել, Վասն որոյ
մնացին միմեանց կարաս: Առ ապա զկնի
թաղման նարին՝ գնաւորակեան նախն
իւր ի մէջ Առաւստակերտի Տեառնին
տառչի սրբոյ Միածնալէ տեղւոյն ի ներ-
կայսթեան սիրազամար միտքանից
եւ արքեպիսկոպոսաց նա կարի աւելի քան
գնախանցեալ նախարակութիւնսն(*): Առ
միտքանից գլխաւորն էին՝ տառչին
ներաւագարոց եւ վաղմի քաղմալխոսա
լուսարար Ալիազար արքեպիսկոպոսն,
որ էր նոցեւոր մեղ լիակն սրբազան
Հորս միտք, որ զկարոյ արեղւոյսթեան
ընդ մեծին Պայտայ Պատրիարք Զաքա-
րիա արքեպիսկոպոսին ի միտքն էին տ-
եսեալ ի 1200 թաւին եւ ի տառչ(**) ուլն.
եւ երկրորդ գլխաւորացոյնն էր գիտ-
նական եւ քանիքան Սիմէոն արքեպիս-
կոպոսն Արեւածից, որ ի նախարակու-
թեան մեծին Պայտայ տմ մի էր, որ ե-
կեալ էր, եւ էր աշակերտ նախոյ Յակոբ
նոցելոյս Հայրապետին Շամախեցոյ, եւ
այլ արքեպիսկոպոսն եպիսկոպոսք եւ շնոր-
հազարդ վարդապետք քաղաւթ, որք
եւ մեծաւ գաւառնապետութեամբ շնորհեալ
եղեալ՝ զգալքանեցին զսրբազան Տէրն
մեր սակս լիալիք արդեանցն եւ յաշտա-
գիթի նարագաւորութեանցն, մինչ զի՝
նոցն ինքն գերաւաննար արքեպիսկո-
պոսն Սիմէոն ի մէջ տիրակերտի տա-
ւարին տառչի քաղմութեան միտքանիցն
տապ լու եւ լու. շնորհաւորք, յարմար

(*) Ուղղադրութիւնը պահում է՛մ էջեր, քա-
ղի քաղաքական պետութիւնը:

(**) Եղապետով քաւեղ Տեապոյ մէջ քնուած
է՛մ:

(*) Տեապոյ մէջ Վալիկի մեծաւ:

(**) Անտոնովի մեղ քաղ է քաղմուս:

սուրբ Լազին Աստուած սրբոյ Աթոռոյս
 և մեզ նոր փնտաչ շնորհեացէ, այս Ղու-
 կաս վարդապետս սիրելի եղբայրս մեր
 արժանի է առ ի լինել նոր փնտաչին
 նախորդներն և անդրանիկ հայրակազմու-
 թոյր միտքանքն ամենեւեմ խնդու-
 մասութեամբ և բնականաբանութեամբ սր-
 պէն ի միջէ յերանջատացին. շար-
 աման է հիմարտապէս: Աս ի յառեւն
 զայս, Ղազար արքեպիսկոպոսն Աստու-
 պոսոցի՝ նշխան կոչեցեալ՝ որ էր այր
 շնորհալի, խաղաասց և ժամօրճող՝
 յարեալ ի սեղօղնէ և ըստիւր ձայնի
 ասաց զպատրի խաչիւն, և զյխաւար-
 պինն զգլխակոտնեան: Եւ սիրով ար-
 ձակեալս զնոցին ուրախութեամբ ի կո-
 յեանս իւրեանց: Աս զայս վառն աշնո-
 րիկ երկարեցի առ, զի հազելոյս ծնողն
 մեր եւսորանեան կաթնաղիկուն Տէր Սի-
 մէան, որ զայն ասաց ի վարդապետա-
 րեան մարգարէական ևնող հրամա-
 րեաց. ըստ խնամանքն մարգարէութիւն
 է ի յրթումս քաղաւորի: Քանզի՝ ինքն
 հրաւիրմամբ Լազարն սրբոյ եղև կա-
 թնաղիկուն և Մարգարէն Պատրիարք ա-
 մենայն հայոց և սրբոյ Աթոռոյս, զկնի
 քանի մի ամսոց (սրպէս և գրեալ եւ թ
 ի վերայ ի սեղօնի իւրեմ) և ի նստին
 իւր ի Աթոռ Լազարապետութեան, զիւր
 խոստացեալն մարգարէութեամբ ինքն կա-
 տարելով՝ յետ սուգ ինչ միջոցի ըսող-
 մամբով հանդիւրս. հետագիւրաց իւր
 անդրանիկ հայրակազմս՝ զարարան Լազար
 մեր ընդ Առաջի և Քնթիւմեան Պետ-
 րոս զերթախոս վարդապետացն Նախի-
 շուպոսի. և զեր քան զըրեանս կարի
 սիրելով ի ՅԱԺԺ Թուղն և ի մարտի
 ամսոյ ժԱ ի վերայ մեծաւշակ և բա-
 րեի մարտադաւաքին Ջփաւնոյ, ար-
 հրապանակ ասաջնորդ և ծալարապն
 նախիւրիկ կարգեալ, ասաջեաց. և վառն
 ասաւն հարգապատւութեան և արգիւնա-
 արութեան, ո՛չ կամեցաւ զկնի աւար-
 աման ասաջին զարծոյն, ըսելի զնոս
 այլ կրկին և երեքին անգամ նորոգեաց
 գառաջնորդական և զնախարկականն
 գործն նորին, և եթպ Մալ անդ մի-
 շու ցեմ առ և կէս. իսկ ինքն սրբո-
 ւան Լազար մեր՝ վառն սրբոյ ամենա-
 ցանկալի և շնորհատու ծնողին իւրոյ

սրբոյ Աթոռոյս և սիրազուճար և ա-
 զաներամ միտքան եղբարցն, ոչ կամէր
 անդ երկարապէս Մալ և կարառութեամբ
 մաշիլ, Այլ միշտ գրէր և թախանձանք
 պաշէր ո՛չ եւս թողալ անդ ի վիճակ
 իւր Մալ, այլ ի սեղի իւր զայլ ոք
 ասաքել և զինքն խնդրել. Բայց՝ ըստ
 իշխանք և մաղմուրդքն վիճակին հո-
 զեւոր սիրով կապակցեալ էին ընդ ա-
 սաջնորդին իւրեանց, և քանիցս ըսող-
 մանքն մանաւարալ խնդրէին ի յերա-
 նեալ Լազարապետն առ ի թողալ Մալ
 առ ինքեանս սեպակաւանապէս ի մի-
 քարութեան և ի սպափման մեծն վիճա-
 կին և ինքեանց. և ի մանաւորն
 զհեալ եւս էին թէ՛ սրպէս զԶաքարիա
 արքեպիսկոպոսն որ ի մեծն Պոլիս նախ-
 բակէր սրբոյ Աթոռոյս, ըստ խնդու-
 անց նոցին շնորհեցեր յառա առ ի Մալ
 անդ և լինիլ պատրիարք. նմանապէս
 և զմեր ասաջնորդն մեզ շնորհեցեալ, և
 զայլս առաջախալ Թեպէս գրէին իշ-
 խանք և մաղմուրդքն, բայց՝ խոստո-
 ւածիս Լազար մեր սիրաւոր զոյով սրբ-
 ոյ ծնողին իւրոյ՝ միշտ գրէր և պաշ-
 շէր ո՛չ անուշ մանաւարական թղթաց
 և խնդրանաց մաղմուրդեան, այլ ի ըսց
 ասել, և զինքն խնդրել. իսկ ինքն հո-
 զելոյս Լազարապետն ծերացեալ զոյով
 և պէտքս վշտեց և ցուց և երկար հի-
 ւանդութեամբ — անանցեալ, — նա-
 խաւող ըսալ, շուտով զնալս արքեպիս-
 կոպոսն Նախիջևանցի չլեաց ի սեղի
 նորին, և նմա զըրեան և խնդրեաց առ
 ի մամանել առ ինքն ի միքիւրութեան
 ինքեան ի կենդանութեան իւրեմ, և
 զկնի մանաւանս տաժեան պատարաս զը-
 ցել, և պիտայանցի սրբոյ Աթոռոյս ի
 յաջորդութեան ինքեանս (վառն զի՝ յայնմ
 ժամանակի ի մէջ արքեպիսկոպոսաց ընդ
 իշխանութեամբ սրբոյ Աթոռոյս, երե-
 վելի և անուանի՝ արժանաւոր և պատ-
 շանաւոր անձինք երկուք էին, ասա-
 ջինն պատաւական Լազար մեր էր՝ որ
 ներկայ էր, և երկրորդն Զաքարիա ար-
 քեպիսկոպոսն և պատրիարքն մեծին
 Պոլսոյ, որ անդ էր. որք ի միասին
 զսուրբ կարգն ի սուրբ Աթոռոյս էին
 ասեալ ի յաւատար Նիքիտար արքե-
 պիսկոպոսն, որպէս և զըրեաց ի վե-

բայ) Արզ.՝ ի 1225 թուոյն և ի յառաւարի ժի ըստ գրեցելոյ և հրամանի երանելի Հայրապետին Սիմէոնի և ըստ քաղաքացի սրբին իւրոյ, գերեթանիկ Հայրս մեր լիալիբ արգեամբք ժամանեաց առ սուրբ Աթոռ մշտաբազմայի ծնեաց իւր և մեծանոցէն ընդ առաջելոս թեամբ և քաղաք մեծարանօք գերազելն պատանեւ իղիւ. և գերից նախարակելն և առաջնորդելն արգեանց հաշիւն յս'ջ առաջնութեամբ և կըրկնապատկութեամբ եւս սրբազնասուրբ Հայրապետին, և զբայր միարանն գերքան զլուսն շահաւ՝ միխթարեաց եռապատիկ և քառապատիկ ընծայարաշխութեամբ ըստ հաշիւի երից և շորից ծայրազանից նախորակց, որք և թերանալիբ արմատութեամբ և գնութեամբ ընդդառնել շնորհալու իղին զգնութեան ծորինս Այլ և զսուրբ տաճարն Աստուծակերտ և զտեղին Քրիստոսաւել զարգարեաց քաղաքան յիշատակօք, սակեղինեօք և արմատիկելինօք, մեռացունդինօք և ընտիր ընտիր զարդօք էրանալի տեսացաց, եւ ինքն հազելոյս Հայրապետն Սիմէոն՝ թէ ս'րպիտարս ընկալաւ զնա իրբիւ զհայր զարգալուսթ. և կամ ս'րպիտի սիրով և յառեկ պատաւով և սեղանակցութեամբ իրբիւ զխորհրդակից և արտաքիւրիշ իւր պատկեաց և մեծարեալ պատանեաց. և արգել առ ինքն մինչեւ ցմախանն իւր, և ո'չ ինքզ յարեց երթալ, և կամ թէ՛ ինքն սրբազան Տէրն մեր յայտնան երկար ժամանակս որ էր տարի և տիկն(»), ս'րպիտի խոնարհութեամբ և համբերութեամբ և տամանկիբ վշտակցութեամբ եկաց և թաց մինչեւ ցոր վախճանի ծորին, զայնս աւելորդ համարով գրելի:

Արզ.՝ ի ԹՄԽԹ թուին և ի յալիսի 26 յոր վարդապետի կիրակէին, երանելի Հայրապետս մեր Սիմէոն ծերական ցաւօք, տարեկան երկար հիւանդութեամբ, հոգալի մօտք, ապաղախական երկիւղիւ սակս սրբոյ Աթոռոյս և պէտքս վշտօք և երկանիկ մա-

նամբք մինչ վախճան ընդդառնել, շահեաց առ մշտաբազմային իւր Քրիստոս. երկիրս մեր խղճալի էր ի յառաքութեան և ի վրդովման, երկրակոնաց՝ հաւատացեալքն ի գերութեան և ի վատութեան, և առեկէքն ի դառն ազգասութեան և որպէս արգեկորոյս և վիրաւոր արջ կրնամբք սասանանց ի կատարութեան. և սուրբ Աթոռ մայրս մեր և աթոռայինքս ամենայն ի յերկիւղալի սասանութեան և ի սրտազգութեան, որոց պատանան իթէ գի'ն էին, համառանգի և կարի ի կարեւոր գրեալ՝ ծանուցաւք սիրելեացդ փոքր ի շատէ:

Արզ.՝ իշխողն վրաց (արքայն Հերակլէն) քանի տանց ի վեր զսուրբ և զհարկս ինչ՝ առնայր ի իշխողէն երկիրս մերոյ, և որպէս թէ՛ ընդ իշխանութեամբ և եմթ հրամանի իւր ունէր, ո'չ բառութեամբ, այլ սիրով և բարեկամական պաշտմանս. և առջ եւս կամեաւորական հարկիկ՝ զնաւն ինչ հարկս տային յամ յամէ — ամիկնել ցնիտ քանակ, որ և լ իխալս — և հարկատարքն կարի զգուցեցանէին զստոս, և ինքեանք եւս զուլով տանիք, ներքին մօտք իւրեանց ծանր յանցանք և ամօթ մեծ համարէին կալ եմթ հարկի և ծառայութեան ջրխտանէից. վառն սրոյ սնտախ յաւալ ի ոկար օգնութիւնս շքրաշակոյ երկրաց մերն և նեախ տանիկ իշխողաց ամանց յննլով, սկսան ապստամբիլ և զհարկ սակին ո'չ տալ, և զպէտքէն հարկատան պատանաս յառաջ թերիլ, զարտառ բառն գրելով և խառնլով. և զ'ի նմանն առաքեցեալ պատանաւոր իշխանն ամանն անպատիւ առնել, և ամօթալի յնա յղել. և այս զաւ և վեճ թաց քանի մի միջոց, իսկ իշխողն վրաց՝ որ էր ի վաղուց հեռէ անտի մեծ երախտաւոր երկրիս, որ քանիցս անգամ սասանիկ պատերազմաւ ի յատար թշնամեաց զերծուցաւ էր զերկիրս և յառկապէս զիշխողն սորին իսկ. և որպէս թէ զերեւ համարելով, քաղցր ոկար հաշիւ. իսկ ի լինիլ տայրիս խռովութեանց և ապստամբութեանց, զքաղցրութիւն իւր դառնութիւն փոխելով, և զեւրն ի յառեւութիւն, սաս-

(») Զնապոյսմ քաղ է քաղեալ Ե. Սիմէոն կայսրական արքայական ասիկիս և ափսիսի արմատիկելի:

միջ բարեգութեամբ ողջուա յաջ և աջ
անտակն և բարբարոս անգղաց լեռնապա-
նաց գտնմբն զարս անգղոյն — շեխ
վարան անկն — զարս անուանմբն
Թա՛ւ, Գըս՛, Հարապալխա՛ն, Քրի՛ստ,
Զերթ՛դ, Աբիսիո՛ղք բողոմբնիք, և
գալլաւ առաքելոն, անգղոյն բարս զա-
րսն իւրովք, ուրք էնն Վերք, Սաւա,
Իւթք հառապալք, և ի տակնոց անտի-
կոց իշխանութեամբ իւրով եղբայր - Հա-
զախ, Ողբչաւ՛, Ուշաւ՛ք և Գամաւր-
չի, Հասանաւ, միշն զի՛ եղբայր հա-
զալին. և միտանաւ անկնոց զարժն
էնն անբնիք և անկամարք միշնու ց

բարեխառնութեան, ազգայնացի և խառնամանջ՝ կարիքէլ գործարան նամակէն և խաղաղութիւն, և զգուշն նորա ստափանդէ, և զերկարս մեր ազատեալ. քանզի՞ ինքն իշխանք՝ կոչանց զՍրբազանն երկնայնաւ ինքն, ևանգիւրեմ նախարարսքն իւրովք մեծաւ պաշտպանանց ինքնական ի նմանէ կամ զթուզթ ազգայնացի գրեւ և զմարդ յգլին և թիթիթի, և կամ ի գաւառներ ընդ առաջ գնալ, և որպէս և ինչ ինչպիսի. զմարտ փրկութեան գտանել, վասն որոյ՝ Սրբազանն նախապէս զգիր ազգայնացի գրեւ ընդ խելաւի և ցաւազարդ անգղազն Մկրտիչ եպիսկոպոսին Շտաթիկեայ և ընդ աթոռակալ Գուշուստ եպիսկոպոսին Աշտարակեցայ յցկաց առ քաղաքն, և նոցա մերն ի թիթիթի ի ճանապարհին ևանդ իպիսլ էին և զթուզթին մտանցնալ նմա, և զերեւ հաստայն Արարւնաւոր աղբորանն, որ առ հրեշտակն վասն պատմոյն Սոգամայ՝ պէտպէս պաշտպանեց առաջնալ էին, զանեայ առ ի խելաւի ի քրիստոնէական. թէպէս սուկայն՝ նա ամենեւին ո՛չ էր աննացեալ, այլ՝ զպատասխանաբար թշնցնէ առ Սրբազանն և առ խառն (խառնարանութեամբ) գրեալ, ևս յնա երկուց առաջը ինքն արքայն ևանդերք թ որպէւովքն և տնթիս քաղաք հին և սահմանն Երևանաւ, և սկսաւ զՂազարիտա տանիկն և զէնգլին և գալլ բարբարոսաւ, որք ծարաւիք էին արեան քրիստոնէից՝ յառաջագոյն տապաւնից սփռել առ ի քանիւ և տանին, թաւանել և կոպոպունել և վերջպէլ հրեանէլ զգիւղաքայնս նախ քան զյուր անառնեան. որք և հինգէլ կոպոպունցին զվանորեայնս և զգիւղաքայնս և զհինգեանցիս նոցին. նախ զսուրբ Կարապետ, զսուրբ Գէորգ, զԿարբի, զՄայիս և զԱշտարակ. զամբարանեան և զարքայ պատեկերն և գալլ սրբութիւնն. զխաւկաշ և զամենեայնս սպասանն սոյնց կոխան անունելով՝ զարքումերն և անմարդպետնակ արարին և զսուրբ գիւղաքայնս երկրիս, զճեմաւորսն և զմերձեւորս ևուրք կիւղեպա՝ յաւիր զարանելցին, ևս իբրեւ ինքն արքայն մերն հեղա, Սրբազանն զխաւուր եպիսկոպոսեաց, աշխինքն է ցաւակից և խորհրդակիցք սրբազանն ևարեն մերով Տեառն Ղազարիտա և այլովք, ևանդեւ

(*) *Đang chờ xử lý*

(**) $\mathcal{A}(\mathcal{C})$ is a $\mathcal{C}$ -category.

ուսուխի ընծայելիք գնացաք ընդ առաջ, և առ երեսու վայր ի վերայ սեր ցոյց եա, և ոչ որպէս երկին և եռանքն. և եկն քանակեցաւ ի զհազ արքայ Աթոռայ Օշական, և մեք ընդ նմա, և անթիւ զորքն անդ մնացին, մինչև ջլ որ. այնա անգագաւ յաւով (որք և տւինք), որպէս թէ՛ նախարարքն իշխաղին մերոյ՝ որք էին ապաւանարք ի նման ի ծածուկ, զիս ըմբռնելու առցն ի ձեռն որ և երեսցես սուս թայց՝ զվաղեմի՝ զբարեի՛ ի և գնապոյն զհազն Օշական և զայլոյն մեր, որ անդ՝ քանդեալ էին յառաջաւոր արարին, գտանուն ի խմանց սուրեցին, և զվայակզկես ալքեցին, և անոն ընդ մեզ եկն ի սուրբ Աթոռ, և անդերս արձնալով որպէս ի խաղա, Դուռիս սարսար փետայիւն և այլ երեսիս նախարարք և ամենայն զորք անթուխեաք, և յայտ եկեցեցաւ ևս ուխտիւք ապաւսել և զարքուք և ամենայն պատրաստութեամբ և զանգագանջաւոր ելաք ընդ առաջ նորս որպէս թաղաւորի և եղևուար երգօք և մեծաւ պատուով, սարսածամբ գոյնդարս սփռացից, ենթ ստից պարզելոց, մեծաք յնուանակներս սուր տանարն երկնաման, և բարեկարգ արարաւսթեամբ անաք զնուանամանս սուրք Գեղարշն և զայլ արքաթիւնս, որց շերտնանոց հաւատով երկրպագեալ հաւատրեաց զուխան անդերս իւրայնովք (և իւրաքանչիւրաց ըստ հարկին պատնջման, թէ զորքան արժանավայել և ծանրապէն ընծայա և սուրս ծածուկ և յայնոն ժառայլ Սրբազան Լալարապետն մեր հաղիչոյ, զայն խնեմութեանց մերոց թաղաւք իմանալ): Եւ իբրեւ սկսաք զգերբազար պատրաստել որպէս և արկն և արժանն էր առ ի պատիւ, չկամեցաւ ազանել առ մեզ և մնալ ի գինիքին, այլ ի նոյն օրն անդերս զորք իւրովք գնաց ի փարաքար գիւղն, որ մերն յերեւան, և անդ ի յայնոնիս՝ ի նորաստան և ի ծառաւետ յալգաւիս որդայ Աթոռայ քանակեցաւ սակա մեծաբարեալ զորքն և նշտաւ անդ մինչև ցածիս երիւ. և ի բազմութենէ բարբարոս զօրացն ընդ փայլա հաւասար եղև ընդ զհազին Օշա-

կանա և ալպեացն մերոց անդ եղելոց. և արժատախիլ արարին զամենայն ծառա և զթաւս, և ապաւսաւք անաւան լցին. զպարիսպս ծակամալ քաղաքեցին և յաւեր գործաւցին. Եւ երանելի Սրբազանն անդեղն իւր Լալարապետի և վճռուովք Դուռաւ սրբազանիւ նարն մարով և այլ իւրային Լալարապետական քանական՝ վրանաք և ամենայն պատրաստութեամբ գնացելով ի յարաւ հալեցաւ քանակն՝ ուր արքայն էր, մերն առ նա ի յալգաւջ մերում քանակեցաք ի մէջ փռուս, այսինքն թաղեւ և զարշիլ ի նոսոց. առ արձնալ տրջայն երթալաք և գոյաք վառն գիրիւսյա տանելոյ և ի խաղապարսն անդաղելոյ զարքայն և զխանն մեր ընդ միմեանս ի ձեռն երթեակեալեան մարզկանց և պեղալն թաղաց. մինն զանթիւ գրամս պահանջելով և զպեղալու անկարելի խնդիրս յառաջադրելով, Եւ յերգարգել միւսն շտեղծ գտաւարսթիւն և զերկիզուրս, զգանդաւն և զապակամանն երկին և յայտ գիւրգիւղին, խառաւորանալ զընդդէմն պատասխանել. և յառաջալ Սրբազանն յերկուց կողմանց զմեծ Քառս, զցառա և զերեւութիւնս (թէ ո՞րքան) կրէր (զայս ծանուցանել ո՛չ է կարելի, քանզի՝ որ ինչ պիտայանայր ի քանակին թէ ուսուի թէ ըմպի, և թէ այլ ինչ, ի որդայ Աթոռայն գոյր, թէ վառն իւրն և թէ վառն այլ թաւառոց, որք էին նախարարք նորին): Եւ մեծաքոյն Քառս մի եւս այս էր, զի զօրքն՝ արքային յարժամ գնացելու մարտնչելին ընդ յերգարգել զօրացն խառնին յարաւորաւ, և երբեմն յալքիւն զամանս կատարէին և զամանս զերեւել ի քանակն յերկին, յայնմաւ այն զերեւել տեսքն որ ի յերգել, թաղեւ և զխառութեամբ խանին զապարստոց գիրս զրէին առ Սրբազանն առ ի ազատել զգիրիս իւրեանց ի ձեռաց զերազան և յետա քանեմա զարձալցանել, և Սրբազանն եւս ո՛չ կարէր ի բաց տակ վառն ապագայանել երկիւղին, այլ թէ կամայ և թէ յամակայ յար ծանր գնալ և նազա գրամով զգերիւն ապաւսուլ, յէր և տեսքն մեծաի սանաւ և գիր տային առ ի վճարել. յետայ սմանք առայն և

ամանք ոչ ոչ չալամ կազմանէ բազում գրամաժամանութիւն եղևս որոշոյ Աթոսայս և գլխադասութիւն մեծս Այլ և՛ շուն դաս մեծագոյն ֆուս զուս և որդւմասթիւն և տախթ մահաբար հիւանդութեան տ՛յն էր լուսաւորէ Սրբազանին, որ թէ ընդ առաջ ելանելն տըքանին, և թէ ի բանակի մեծ ի բազում առաքս, ողոյ բանիւ և աղբաւարանութեամբ թէ տըքան միջնորդ և բարեխոս եղև և գլխաւոր խոսիւք գիրիւնայս տըքար վասն խղճալի երկրիս և սակե տըքար մազալոյսց յորիտանելից և եկեղեցեացն, առ ի խնայել և ի զաթշարմել և տըքարիչ նոցա. բայց նոս վասն մեղաց մեղաց խառաւարանայ՝ ամենեւին ո՛չ լուսաւ և ո՛չ անտոյց. այլ ի մէջ գիւնանի (ընդզմէ բարեպաշտութեան խորոյ) նանդեղ երեսաց Սրբազանին տաւց զորտառախառս դասն թէ՛ զես ի բնւանայ՝ աշխնըն ի ամենութեան զաղբաւութիւն և զբարս դասն ի յիս բնաւորեալ անխմ, զի տաղաւարաց զաղբաւն, գիրիւնայս և զբարեխոսութիւնն եթէ կամ եղևս ինն ի յառաջին անդամն լսել, բարեւք է. իսկ եթէ ո՛չ, թէ բիւրիցս կրկնեղ բնաւն ո՛չ անտաճ և այլն։ Արմէ կարեղէր խոցեցաւ ի սիրտ և ի միտս կենտմաշ Սրբազանն մեր երանեալ, իայց առերես ոչ ինչ տաւց, այլ խնդամբոս գինքն երեւցայց ի նանդախիքանդի տ՛յն այս (այր) տըքայ, ի յառաջին և յերկրորդ նուագին, յարմամ զայր յերկիրտ մեր, սայն այս Սրբազան ի ընդ առաջ ելանելն ի սեռաննն զմիմեան, բացալ գլխով և բակ ստամբք ի վրանէ անխի աւագարեալ ընդ առաջ ելանել և ջերմն սիրով զաջնն նամբարեալ մեծաւ բարեպաշտութեամբ զգրննաթիւնն խնդրէր, և որ ինչ իրիւնայ, այս է՝ որիմաւոր խնդիր վասն ազալ նաւարակին ելանել ի բերանայ Սրբազանին, զայն ո՛չ երկրորդէր, այլ յաւարակամ սիրով կատարելոյ նանդեղ և նո՛ւ ամ կրկնապատիկ տանէր իսկ այսմ նուագի ի մեղաց մերաց բազմութիւնէ զմշտն ինչ տքմ սիրոյ ո՛չ երեւցայց, այլ զմարին ներաննն, վերջապէս բերդարեակն մնացին ի խառաւարութեան ի կամ ի բերանց յամուսեալ. զնուգան-

դաթիւն ինչ ոչ ցուցին երբէք, այլ նոցանիւք, աշխնքն թափւք և թփանկիւք, միշտ պատեարգովն։ Մինչ զի՝ զերկուս մեծագոյն և գլխաւոր թաւառս սպանել ի նոցանն. թէնս ինքեզք եւս ի նոցանն անթիւս ստատեղին։ Աս վասն ամբաթեան բերդի երեւանաւ ո՛ր կարէ նաւել, որոյ տեսցըն վասն անտախի գոյնն տալեալ հիւանան (և առի բան թէ՛ թաւաղն աշխնքն Շամնախին յարմամ եկեալ մտեալ և տեսեալ և զբերցն, հիացմամբ տաւցեալ է թէ՛ (զսէնն զայրիանն անխի զես՝ սրբաղ ա՛ լուսեալ)։ Աս բարեպաշտ տըքանն եթէ գի՛նչ նմար եղայց իւրով տաւաւանաւոր նանդարեալութեամբ վերջապէս, այս է. Ջի գրանս յաւագրականս պէտպէս գրեալ և գրեցայց առ մեր երկրորդ նախագան խղճալի մազալոյսցն որք մեցեալ էին ի կազման Ռաշադիտաւ, նրամանա խաւնն առ ի պակտանել յերկիւք, զերկով ալապէս թէ՛ զվասն գիւրութեան, տաւաթեան և աշխնութեան մերոյ եկեալ եմ, աւախն մեղ. լուսապէս գիտեմ, զի զուք եւս զայս կամիք. ուրեմն փութաթիւք ի զայս իւրաքանչիւրք ի բնաւութիւն մեր, զի բարեւք կտրաւորեցիք զմեզ. և զուք վարիցն և վաստակց մերաց մազալիթ բեալ լուսապէս տաղբալիք. և փաշային Ռաշադիտաւ եւս գրեալ առ ի յոք և թաղն ի զուք, իսկ մերայինքն զայս իբրեւ զաւախն կենաց նամարեալ և ի յամենայնք շի Քրիստոսի՝ (*) և ի փրկաւաւ կոչումն յորիտանեական անտանն տալս ինեալ և ի նոյն իւրաքանչիւր, յամարեալ սիրով եկին իւրաքանչիւրք ի զեզոյ իւրեանց. բայց մինչ զայն զսանն իւրեանց աւերեալ, զփաշապէն, զխոտեղն և զայլ պիտանի ինչս և աշխնին նուրբ կիզեալ. զցորեանս, զգորիս և զայլ ինչս և ուսելիս թէ զմածուկս և թէ զաշայնիս ընդ բուրբին յափշտակեալ, և զաման անխնն որք ի պաւպանութիւն տանց իւրեանց մնացեալ

(*) Պա՛հ և կաղաղ յամենայնք եւս ժամանակս։ յանեա իսոր զարծ և գրաւմ բազմաոր կամ կարեւ զվանմաթ, յայց այսպեղ, ինչպէս ընդերցըր ճկանէ կաղաղ է, այլ միմբ լսմի։

էին և կամ յերկիւղէ ի տեղիս տեղիս
զտղուի, զայնս ի յանորինաց գերեալ,
զսանն արամաւթեամբ և յաղաց հանելով
զգիտան իւրեանց ողբային: Եւ ճայրա-
զայն քան զայս և ուստեւ ողբաց ար-
ժանի ալն էր, զի արնեալ արքայն առ
երեսն իբր ի պահպանութիւն նոցա առ
յիւրաքանդիւր զեղաց զտանիկ զորս քա-
ղաւսն եղ իբր զհարապոյն վարս և զվա-
սակս տալ տանել: Բայց ի ճանաչել պա-
տարիւնս էր առ ի ընդունլ ունեք
ցրուիլ, այլ զգուշութեամբ պահել, յե-
տայ զոր ինչ երամայինց աշուղտ առնել,
իսկ երբ ետես, թէ անճարին եղև թերթ
առնելու, քանիցս անգամ զերջոյց ՍՇՐ-
բազանին առ խանն, իբր թէ ահա հուս
ժամ, եթէ շնորհալոյսիցս կամաց ինց,
գերկիւրջ ամառադարեակ եմ տանելոց և
զքեղ ի վերջին թշվառութիւն (այսպէս
հետադարձ) հասցանելոց. և խանն
խառնարան զընդգէման պատասխա-
նէր: Եւ մինչ կամեցաւ վերադառնալ
յետա, յառաջ քան զերես աւառս երա-
մայեաց մեծաւ սաստկութեամբ ամե-
նայն անապարտ տանիկ զորաց իւրաց ըշ-
տապ (այսպէս) տաղմապաւս զբարբ խղ-
եայի, աղքատ և տառապանք մերկ և
քակ ժողովարդան երկրիս շուքեցանել
ի յերկիրն իւր ընդ բարբարոս և խա-
նեխազան զորացն իւրաց: Եւ յետմ
զթուղթ մի հաւ — Երբեմ Վերջին վիճիւն —
գրել եւ — Եւնեմ — Սրբազանին առ
խանն վտան արտասանմանութեան եր-
կրականացն և տեքման երկրին, թէ
այսպէս և այնպէս է տանելոց, եթէ ոչ
անապշեաւ. և զայս թուղթ պատշաճ էր
ի մեան գլխաւոր և պատասանեմար
վարդապետաց առաջն — Եռալիս և
հրամայեալ եր աւելայն —. Բայց՝ համա-
պարտ Երեւանու կարի երկիւղայի էր և
բարբարոս զորք լցնուլ. զգեկապեան
հանգերմ սուրազերեցելովքն զառնա-
ցնուլ, ցտտեցնուլ և յո՛ւր սրամտեալ, և
թուղթն ևս թոթաւս և կոկնդեցել, և
ամենեքեան ի բարկութիւն զրգեցեալ:
Վասն որոյ կարի զանաորին էր յայմ
զառն սակայի և մեծաբար ժաման ու-
մեք երթալ և տանել զայն թուղթն առ
խանն. Սրբազանն երամայեաց անգապաւ
Մկրտիչ վարդապետին Եսաֆեցույ առ

ի տանել, իսկ նա յառաջագոյն յերկու-
յին յաննն էառ և յետայ զհիւանդու-
թիւն և զերկիւղել պատճառեալով շէտ
յանն: Ապա տխուր գիտեք և մեղմ
քանիս հնարց ցոյառաւական Հայրն մեր
տանելով՝ Եւրկոս վարդապետ, զու կ'եր-
թաւ: Եւ յետմ կամես և նեղանն
հայրն մեր ըստ խոնարհ և կամակաւոր
բարուց իւրաց (որ ոչ էր զերաման ինչ
ի մեծադանն իւրմէ ի բաց ստացեալ)
յամարակամ սիրով յաննն էառ ի գնուլ,
զերկիւղ մահուան ի բաց գնելով. Բայց
ի գիշերին այնմիկ յերազի տեսնուլ էր,
զի երկուս աւազին զամէլէք մեծաւ ցա-
ւամբ կոչեցեցն իւրեանց պարելով զմի-
մեանս հարկանել կամէին. իբրեւ յա-
րեան ի վերայ միմեանց առ հարկանել,
ի նոյն կէտն զինքն ի մէջ էին տանալ
կոչեցեցն իւրեանց, և երկուսանց կոչել
ճայրքն ընդ միմեանս — Եղիմակցելովս
— Մաքսանելով, ինչքն մնացեալ էր ան-
ձառ ի հակառակմէս երկուց ա՜նոյ զամ-
չոց: Իբրեւ զայս տեսնուլ էր յերազի,
ի միտս իւր մեկնադանեալ էր թէ՛ որ-
պէս ի պարբին կոչեցեալսրացն ինքն ի
մէջի գալով առանց Զատու էր մնացեալ,
նայնպէս և ի գտանին իւր ի մէջ եր-
կուց կոչեցեալսրաւ իշխանութեանց ի
վերայ միմեանց զայրաջմամբ պարե-
լոց, Առանձնով ի գնալն և ի գալն իւր
տանց իմեք Զատուց է լինելոց (որպէս
և եղև իսկ): Վասն որոյ Հայրն մեր
պատասխան զայնն իւր առ Փրկիչն
տիեզերաց Տէրն մեր Սիւսա Քրիստոս
դնելով՝ միով — Եղայիւն — Թուանկուլ
եղեալ գնաց յերեւանու քերզն: (Եւ յմ
ժամու յարմ քանովն արքային ընդ
իրեարս էր խառնեցնուլ և պատարանալ
էին ի գնուլ. և Աղիւսպքն ի գիշերի
ցրուեալ էին և շուրջ զերդարմ Թաղ-
Թաղուր շրջելով զաւարս սրտէին): Եւ
ի մերմեանն ի մարն Երեւանու, ուր
անցանի գնան Հրազդան, ի յանցանելն
ընդ կամարին և մտնելն ի գուռն թըր-
դին, քաղմութիւնք մարդկանց յաջմէ
և յանկէն, ի գիմայ և ի թիկանց, որք
անքն կային, այնք որք կարի Զատու-
կիւրք էին, ի յայրեցմանն սրախ իւ-
րեանց զառամանան կրեակով՝ զպէտպէս
աղեղ քան և զհաշտութիւնս իւրեանցա-

վորակային շիմարարութեամբ — աստիճան — բարձրանալին (իրբ. թԷ՝ զմեզ հաստատելիցն յերևոյ զերկիրու և զառնու մեր տակերեցիք, և զայլս տալոյսիս՝ խառնիմարութեամբ աստիճանն անհասնելով ասեմք, բայց՝ ո՛ր իշխելին մերկանալ յերկուզ խառնիմարութեամբ) (*). և իրբևս զմեզնեւ իւր առ խառն՝ շնորհի. Տեսան յս' յս' սիրով ընկալանալ իւր, և քաղցրութեամբ զբազում յառնու հարցնալ, և ընդ միմեանս յարմար մամա խառնելու. և — զիրենս — մինչ զգոտառախանին տեսալ իւր, որն երկույսցանալ իւր. և ի գիշերի ի մթանն ի գոտանցն քաղցում խառնալ լեզկանց ի համապարհին ի տեղիս տեղիս, պատահաւ ինն և խառնելու և ո՛րինչ փաստահասնելու նմա. և եկեալ իւր ի քանակն առ արքայն և առ սրգիս նորին մինչ հանդիմանալ էին ի գնուլ. զոր ինչ տեսնալ և յուսալ իւր ծանոյց արգային և վերադարձու ի սուրբ Աթոռս առ Սրբազանն՝ յերկնով զպատասխանին տարնալ թղթոյն. ընդ այն յս' յս' ուրախացաւ արքանալ Արք' իրբևս շուսեց արքայն յերկրէս տանելով ընդ իւր զերկրապանալ, — զայլմամա — իսկայն ելին յերկրապան ծածկիցն ծարաւիցն արեան զրիտանելից և զարին զգնալ, զառն և զընդհանրութեան իւրեանց տակերալ և զամենայն աղբուստան յափշտակելու և ի վերջին թշուառութեան հասնալ, սկսան տշուսեակա իւրիտալ ի վերայ սրբոյ Աթոռոյ և Սրբազանին և զպղծողն երկնացոյցին քան խառն՝ վառն սրոյ երաւանալ Սրբազանն և տթուայինքս ամենայն հանգիսի գիւղացեաց մերովք և աշտովք առ մեզ եղելովք՝ երկնի յնչ սուգ և զգնալու զերկիրայ ի միս յերկիւ. մինչ զի՝ եկեալ ի տանի հալեաց ի համապարհս Սրբաւմա մասնելով թԷ՝ զուցն իշխալն յերկրին ի գառնութենէ և ի սաստիկութենէ արմատութեան սրբաւմա ընդ սրս տառաքնել ի վերայ մեր ի յառադատութեան և կամ զառաքան տանալ կամ իրբ. վառն զի ի զխառնացն հալոյ, առ ինքն եղեց, որք — զկանցեալս — մտեալ էին ի յերկնս առ

ի պահպանել. որք էին ժ իզմայի անհինգ, զմեծամեծ տաղանս խնդրեաց. զբարաբանով զնառ թԷ՝ զուց հառապելից զուզ թշուառոյն մերոյ զաշտոյցիւր էիք լեալ նմա և զխառնութեան տանն կամ էիք մեզ և զայլ տալոյսիս տառաքանութեան քաղցելով ի վերայ խնդրեացն և ի վերայ իւրաքանչիւրացն զխառնարարոյ և զմամա զիւնաւոր եղեալ, խառնութեամբ և ճշտապահանքէն ի յամաց ՆՃ թաւան, յամաց ՈՃ, և յամաց ԱՃ, տեղի զան զՈՍ թաւան պահանքելով նեղէին և շարչարեին զնառ գանիւք և քանակալ իսկ աղբուսիքն տշուսել անհարցեալք զինչ և զառաքանաւ, զառն և զայլ զիս իւրեանց զմեծանելով և ի տանկաց ծանր վերադարձ զգրամս պարտք տանելով հալիս հալ ետան. և վերջապէս քաղցումք ի յանին թշուառութեան հասնալ հոգս և տառապանք վարանել զսխեցան ի ՏԵր, և զշնամալիս իւրեանց թղթն ի գառն աղգատութեան Նւ զինչ զմերոյ արքայն յերկրէս, մեզ առ խառն շուսով զթուղթ միտիթարութեան զրեցեաց, և զգնալն նորին ծանալաց, և յառ երկուց տալոյց Սրբազանն համադիր եղիկապապաք, խալիս և զառաքանաւ և ամենայն հարապետական քանակաք զնացաք ի տեսութեան խառնին. և ի մտանելն ի յերկնս և ընդ անցանելն ընդ խառնիմարութեան քաղցութեան տանկաց, և ի տեսանելն զխառն և զմեզ զամենահասն, թԷ զս' քան յարքանն մառն արարին տառջի քմաց իւրեանց. մինն տակ (աշտամալ յիւսան զխալիս) և միսն տակ (քարիքանալս զնման ի խալիս) աշտամալ յիւսան յիւսան խալիս գէշալն) և զայլս տալոյսիս. բայց ի մտանելն առ խառն, կորն սիրով ընկալալ, և շնորհակալ եղաւ վառն աղապար զմեզնեալ հալ և տանիկան ի զիւրութեան, որք ընդ հովանեաւ սրբոյ Աթոռոյն մերոյ մարտեալք էին. և ծանր խիլոյս եւս եւս. և Սրբազանն եւս վառն լիջուցանելոյ զուր քարկութեան և զառնութեան որ ի սրբոս քանաւորին և այլ տանկաց ի վերայ զրիտանելից, նախապէս լեալ՝ իրբ գին աղատութեան զմեծապար թաւով զգրամս ինչ

(*) Այսպիսի փակագիրք մեծ ճշմ. փակաւ, նաւագիր մէջ ճառարան է:

ես է յըմբերանումն նորին կամուսրուպէս. զի մի՛ ինքնին յակամայ զնորին կրկնապատկին խնդրեցէ, և ընդդէմ մանաւն մեր՝ սրբոյ Աթոռոյն զկրկին փասս հաստացէ: Քանզի ի դալն — ըն ի զմայն — արքային յերկիրս մեր և ի գնալն ասի, թաղեալ գաւերումն զիւզորէնց, աշխեաց և այլ մուշք կոչեցելոց և միւս մարտաֆէնց սրբոյ Աթոռոյ, յառկապէս նոցա (բաթ՝), (աւերկու հազար թաման) աշխատեալն Խուս Եղեւ: Եւս զերկրական մերազնեայն զարս որպէս զզերին առնալ տարան, որոց տեղի ըտեպեմքն ա՛յլ ետան, այլ ի բացեալ ի յանշէն տեղիս յերկար մամուռակս ընտելեցուցին պանդխտութեամբ, և զտեմանութիւն ինչ ա՛յլ արարին. վասն որոյ՝ կէսք մամուռանի, կէսք սպալ խառութեան, կէսք սպալ և կէսք այլ իմն ցաւք ըստ հեծի մասին հանդեսն ի Բրիտան ի յառաւթեան և ի դասն պանդխտութեան կտրի հեծեմանոց, իսկ որք մնացին, զգին միջաց ինչ՝ ընդարգւաթեամբ և պէտեղէ թըլթալութեամբ և մեծազգասակ աշխատանք հաջելոյս Հայրապետին, արքայն վրաց և իշխեցն մեր ընդ վախճան հաշտեալ և յաւ ամէլ զմեծագոյն տաւրս տալ խառանալով նոյնոյ արքային, բազում ազգասութեամբ վերադարձան յերկիրս մեր և մեծաւ հաջթայթմանք սկսան աշխատել և գնորս կեցութեան զպանել. զի վասն անվտանգ մնալոյ երկրիս մերոյ, սաքն հաւ տիրեալ էր և յայնմ միջոցի Աստուծով միայն սուրբ Աթոռ և ի շինութեան: Վասն որոյ՝ տանկէն տեսեալ զշինութիւն սորին և զազգասութիւն իւրեանց, որ ըստ սրէ սկսան կտառալի և յրբութեամբ յառնել ի վերայ որոյս Աթոռոյ և զբազում փասս հաստացան շնորայ. և պատէին զիւզող մամու և գիւղէին հաւ գծանք հրանդոթիւն յաւանդուլն երկար միջացաւ. և գիւղէն մահաւան նորին առ ի զլարութիւն իւրեանց ի կիր արկանել, ամանք գալխարս և գտաւորս էին նշանադրեալ առ ի տպագտակն ի տեղի տապառակեալ տաւարաց իւրեանց և ամանք գայլոս. վասն որոյ՝ ընդ ցալոյ և ընդ գիւղեր ըստ ի յարս՝ աշխեցն ի մա-

րազ՝ մահալ գազանի անախրացեալ մամու սպասէին և խաւք խաւք երթալին և դալին: Ահա այս էր պատեման աստանութեան ներկիս մերոյ և վրդովման զարս նախացք սիրելեացք փառք ի շատէ ստապութեամբ: Արդ՝ հաջելոյս և երանեալ Հայրապետն մեր Տէր Ամեն իւրով խորխորեալոյ և նորազնեին հանձնարաքն գոյս ամենայն գիտեալ թաւարքք յառաջ քան զերջանիկ մամու իւր, ի հազարէին մարմնաւ և արեան կենարարին յոր շարաթաւ նաւակտեաց վարգազտանին կոչեաց զրդսր հայկազպետան և նախայ զման իւր և յիշեցուց զարեկոծեալ վրդովմանն երկրիս և զկառապութիւնն սինդիքսր տանկոցն, և զգին վախճանի իւրոյ զանխորութիւնն որոյս Աթոռոյ և պատուիրեաց նոցա զգոյս լինել յամենայն կազմանց, և յառկապէս — շնուպն — ձերանապարզ Թարխա սարգսպիսկոպետին (որ էր յաննն ներկայի յառաքար սրբոյ Աթոռոյ — ըն զմայն) ևս պատանաւար ի մէջ բնակի եպիսկոպոսաց բաւ բարձրագոյն պատեմի յաւաքաւորեանց — համեմոյն — ինքեան)՝ վնարար և արշալոկ և կտակորէն ի խառապանիւն տալեալ էր թէ՛ շնու գլուկտ վարդապետ յաջան տն յայս միտս պանկի ի սուրբ Աթոռալի և առ իս, և ա՛յլ առաքելի սարք ի նախորակութիւն, որ զգին վախճան իմոյ յաշորդարար նա լինչ Հայրապետ և կտառապետեալ զսուրբ Աթոռ յայնմ վտանգանին և վրդովեալ մամանալիւս: Զայս կրկնեալ և երկնելով իրեւ զկտակ տալեալ ի ձեռն խառապետահարն վերայ իշխելոյս. և ինքն բարի մահաւամբ և մեծաւ հեշտութեամբ հանգեաւ ի Տէր. գորոյ զնոյն Տէր յառաւարեաց և ընդ երջանիկ հայրապետան գտեցէ և պատկոցէ: Ամէն:

Իսկ զգին թաղան նորին, ըստ միտքանցն սրբոյ Աթոռոյ տեսանելով զվտանգաւորութիւն մամանակին և զվրդովման երկրիս, և զբազմութիւնն գաղց և աւազկեաց, աւարառուաց և տապառակեաց, որք շուրջ զԱթոռոս եւ և էջո տանէին և գիւղող մամու սպա-

սէին (սրբղն և պատմեցաք ի վեր), երկուցեալ տնիս մեծաւ, ի մեծն Պոյիս և յայլ նուաւոր տեղիս — Եսնապանս — զեկեացանէն անապան, յապազանէ և յանցանէ վարկեալ՝ զուցէ (տանն) երկար միջոցաւ տնաւք և անպլախ Թաւով սուրբ Աթոռս՝ Քառաս խմբք և մեծագոյն զիպուածոց նանդիպոյցի, և ի սաստիկ նեղութեանց տնաի ո՛չ կարելով միտարանիցս զիպուածոց տեսել և տակալ, ի տեղիս տեղիս ցիր և ցան լինիցիմք. վասն որոյ՝ զերկարական երկկիւզն և զարեկամութիւն ի միտ ընթեալ՝ և զպոսանս որոյն Աթոռոյս խորեանդ նանդերով երկրակամեք մեծամեծեք և փառաժքք զկոտնէն լուստագանք ի մէջ ընթեալ և մեծամանցէս սխնեպանս արտաքին, ընտրեցին զշտարեցանքն յԱստուծոյ, զորտեղաշահեալն և զսիրեցեալն ի յազգս մեր և զյազնայխառս միտարանն որոյն Աստուածախորտի Աթոռոյս զնոցեալք Հայրն մեր զՏէր Դուսեա — Եկարննցիմս — արքեպիսկոպոսան կարնցի ի Հայրապետութիւնս իսկ նա ըստ նեղ, առանձնաւոր և անփառախնայքի բարեաց իւրոց սկսաւ զայլ և այլ սրբկառնիթ պատանոսս յառաջագրեալ և գինքն անբաւական, անարժան և ըստ ամենայնի անկարող վարկանէլ, և ի տեղաշէն իւրով ի սխնեպանս տնաի ի պարս նշանէ կամէր, և զորքանս ստիպէին և ապաշէն, նա ո՛չ անուայք. և յայնմ սխնեպանի, ոյք նստեալ կոյնն թէ վաճառեալն և թէ աշխարհական իշխանք մեծամեծք և փառքեք և մանաւանդ արքեպիսկոպոսանք և նամակեալ և միտաշինեալ զլուստագան կոտնէն ի մէջ ընթեալ տակին. զի յազգի և ի միջի մեծութեմ զուս երեսցին և զլուստարն և ազգն եւս զքեզ էին ընտրեցոց ի հարկն, որում արժանի իսկ եւ, և մանաւանդ ներքոյ եւ. իկէ ո՛չ յանձն տունացաւ յայնմ երկիւղալէն և նեղ մամանակիս լինիլ հազարարեաւ և պահապանիլ որոյն Աթոռոյս և պես և զլուսեղ և ազգիս մերոյ, սուրբ Աթոռս և մեք որ ինչ Քառաս և նանդիպոյցիմք, զուս եւ — Եկարնապանմ եւս — զլուստար պատանան, և երանելի Հայրապետին կոտնէն շնորհաւեղանք. և այլ ապաշիտ

բանիւք զիւրեան ապաւորէին ի միտն (պարտապարս բանիւք ըստեղ ըստեղ ապաշէն)։ Եւ նա ո՛չ կարողեալ ընդզէմ զանաւոր ապաւանաց բազմութեան, յաւանայ կամ յամարեցաւ ի խնդիր նոցա. և նաքս մեծաւ ընթերցութեամբ և անպատում ուրախութեամբ, զանպագամմամբ, եկեղեցական զարգուք, և հոգեւոր երգոք սուտաւ տարան յԱստուածակերտ տանայն երկնամեծն և տաւջի Քրիստոսաւջի տեղոյն սարսափելոյս զերասուրբ Աջոյն նամարմամբ շտարուարեցին զյանձն տեսել պատանական անունն Հայրապետութեան. և մեծաւ նանդիս և նայն եկեղեցական զարգուք տարեալ նստալին ի մեծ վեհարանն (և զայս այնաւ զիմամբ փառեցան լուսով տանիլ աշուղս, երկուցեալ զուցէ ի ծանրութեան զերարարք և Աստուածային լոյսի՝ փաշիմանեալ յեսա զարձգի)։ Իսկ ի յառաջիկայ կիւրակէն, որ էր վարդապետի երկրորդ կիրակէն, ի նայն 1220 թուին և յազատումն Ք, օծմամբ Հայոցն Աստուծոյ մեծամանցէս բազմութեամբ կացուցին ընդհանրական կաթուղիկոս և ծայրագոյն Պատրիարք և պատանական Հայրապետ ամենայն Հայոց և որոյն Աստուղիկանին և Աստուածայնս Աթոռոյս էջմիածնի և նստալին յԱթոռ որոյն Յրիգորի լուստաւին (*) հազոց մերոյ։ Եւ ամենայն բազմութիւն զանդրանիկ սրնութիւն տեսաւ ի հոգիս և ի միտս իւրեանց զնմացեալ ընթերցարար եղն, միամտեցան և ի բազում սաստաւանաց և ի պէնպան երկիւղալի մասնութեանց զերեւեալ՝ զփառս վերապաշէն նախասանմանցին և զանցալի զերընտիր փեսայ պարզեալոյն Աստուծոյ։ Բնում Տէր տալէ զհետեւ խաղաղական և ընդ երկայն աւաւրս արտաշէն։ Ամեն։

Ճաղագս անցից ոմանց, որ զկնի օծմամ մեծի Հայրապետիս եղև։

Արդ՝ զկնի օծման մեծի Հայրապետիս մերոյ ի ծայրագոյն Պատրիարքութիւն ամենայն Հայոց, սա ըստ սրբին

(*) Այս բոլոր ուրիշ ձեռնով գրուած է անսփառիմէն զերում քառի վնայ։

և ըստ բնական հարկի և սովորութեան նորանիստ կաթաղիկացոց՝ ընդ ամենայն տեղից առ ազգս իւր գտնեցանք ինչ որ անթիւ կանգնող գրեթէ՝ ծանուցանելով զորոքեալ թիւս անցիցն, և յամենեցեւոց ընկալուալ զշարունարական և զհամահանգեան մանասար. նախդէս և ի մեծն Պոլսի գրեաց, թոյց նոցին համահանգեան թուղթն և մանասար երկար միջոցաւ յամեցաւ. որոյ արդեւտաբի պատահան էր սնովից եղբայրն իւր և պատրիարքն մեծին Պոլսոյ Զաքարիա արքեպիսկոպոսն: Յունգի՝ ի ժամանակս լուսնադէ Սիմէան կաթաղիկոսին, որ ի նմանէ կարգուցուլ էր երկիցն ծաշարգոյն նախորակ մեծին Պոլսոյ, և անդ պատրիարքական պատուոյ եւս էր հանդիպեալ նպատակութեամբ նորին, և ժամանակ ինչ հարազատութեամբ և նուազեղութեամբ ծառայէր — զժամանակ ինչ — թոյց յետոյ սակա խան ինչ իւրաց և իրականութեանց գիտքս ինչ ազգաստութիւն՝ ինքնապիտութիւն և անպատկանութիւն ցոյց եւս լուսնադոյնս. զթուղթ ա՛յ գրէր առ նա, խրատուց և գրեցելոցն նորին ա՛յ յսէր և ա՛յ պատասխանուց արժանի համարէր. վրան որոյ ընդ միմեանս սխաղեալ էին, և ի մեծն որոտուալ րանից և պնդեալ թղթոց զմիմեանս վերաբարէին. մինչ զի լուսնադոյն կամեցաւ վրէժնոց իւր նմա լինել, թոյց ցաւն հիւանդութեան որ ըստ սրէ զորոքեալ և հիւրաբանդեալ անդեան ի Փրիստաս, և մնաց նոյն տաւելութեան և խռովութեան կրկինն ի ժամանակս նորաջ որդագանիս: Այ թեպէտ անշիշուշար և խաղաղութիւն Հայրապետն մեր չաւեր գատելութիւն ինչ — շինյա — ընդ նմա, զի սնովից և սիրական եղբայրս իւր էր և թոյց ի քաւրարութենէ զգաւութիւն ինչ ա՛յ էր արտրեալ, ալլ մինչ զնա ի մեծն Պոլսի Պատրիարք էին կարգեալ, սիրաւորս արդական ի Զմիւռնի ի յառաջնորդութեան իւրում լսելով զաւն, զմեծահանգնալ խորանանութիւնս էր արարեալ, և ըստ արժանոյն զընծայա եւս չդուլ առ պատրիարքն ի շարունարութիւն. նաեւ՝ յառկապէս վրան տեսութեան և սիրոյ նորին ի վերադառնալն

ի Զմիւռնոյ ի սուրբ Աթոս — ի վերայ մեծին Պոլսոյ էր եկեալ առ ի տեսանել զեղբայրն իւր: Իսկ նա ի նստիլն սուրբ Աթոս Հայրապետութեան և յառաջին ամին, ընդգիծութիւն և վատարարութիւն ինչ ա՛յ մնաց, զոր ա՛յ արար, զորոց գրել և ծանուցանելն տակարար ինն է. զի թեպէտ զկարիստանս պատահաւ յաղելով կամէր անընդունելի տանել, սակայն՝ ըստ որում հշարտութիւն յաղթող է, ա՛յ ինչ կերպիս կարաց զանդառնութիւն և զքնա ինչ հասուցանել. ալլ ինքն ըստ արդար իրականացն Առաւմա, տարապարտ Գրեւոց մեծոց և անպատկանութեանց անդիպեալ՝ արքանական հրամանաւ ի պատրիարքական իշխանութենէ անհալ ի Պրեսոս վատրեցաւ, և թողուալ գրամալամութեամբ զկնի ջանեաց ամաց վերստին հաստակեցաւ ի պատրիարքական իշխանութիւն իւր: Այ միմեզեւ ի Պրեսոս ի յաքարս կայր, որնեալ իշխանագետք, իշխանք և թուր ժողովարդն մեծին Պոլսոյ — զմանկերն իւրեանց նորոց եղեալ Պատիարկ Բողոսայի Յովնաննիս) — զարքանական պէտքին և գիշերման և զհամահանգեան — զմանասէր — թողմանիք մանասար տաքեալ՝ շարունարեցին զորոքեալս և զմայրադոյն Հայրապետութիւն որդութեան նորին ի վերայ ամենայն Հայոց, արդիական խմարտութեամբ և թողմաւ արախտութեամբ և ինքն Պատրիարքն Զաքարիա արքանեան սկսաւ զշէնտալ ի յանդատան արարմանցն իւրոց և յաղթեցեալ ի յանշիշուշարութեան և ի հեղաթնէ Տեսան մեծն սրբապետին, վտակեցաւ ընդ նմա ի յիշէ հոգեւոր. և յանիս մեծաւ հաստակեցաւ ի յառաջին հարազատական սերն:

Յաղագս հիացման արժանի շինութեանց և նորոգութեանցն արոյ Աթոռոյս, զորս արար եւ առնէ՝ որ ըստ օրէ բազմաշխատ եւ սրբազան Հայրապետս մեր ի ժամանակս իւր, զայնս կարգաւ գրեսցուի
ի ներոյ — «կարգաւ» —

Նախապէս ի նախին իւր յԱթոռ սուրբ (Լուսաւորչին սկսաւ ըզմալտա տրիւմ և մեծասանն փափազանք ձեռն արկանել ի շինութիւն և ի նորոգութիւն ձերքոյ և արտաքոյ Աստուածակերտի և Քրիստոսայի՛ն Տաւարին, առ ի պաշտպանարդեւ և ի շնորհացուանել։ Գրեմն յարմար է առաւ, զի թկնակ յաւուրս Տեառն Աստուածատրոյ հոգւոյս Հայրապետին, և ի մամանակս նախալքալմաման կալուածոյն զգլխաշիջ թողատարաց, ի մէջ Աստուածեան տաւարիս շինեցան թոյլոք մարմարանոյ կրակակերտ շինուածքն և ծաղկեցան, և շարժեան խախտելոյ սխնցն նորոգեցան, և տանիքն և յառակն ստեցան, և մէջն սրբոյ տառերիս քաւք ուղիտակեցան և պատկերաւորեցան ի տեղիս տեղիս, և տնկիթիթ ծաղկեցան հոգաբարձութեամբ սոյն հոգեխոյս Տեառն Աստուածատրոյ Հայրապետին ի ԹԹ[Կ]Դ թուին, որպէս զբի ի պատմութիւնս նորին երանելոյ, ի պատգամադարժի առաւ արկոյն 60 և այլ տակն լամք տնցանելով, յայտնան միջոցմ որքոյ տաւարի տանեաց թոյլոք ստեցն և քարինքն մաշեցեալք և քաշեցալք էին և տեղի տաւալ մտից տնկերաւ, և ի նոյն յորդաբուզիս տնկերաւ և հեղեղաց իսկոյն ի ներքս մտանելով, զբաւձեմ և զծաղկունեմ գիշացանելով և հոգմանելով ի վայր թափին, այնքան՝ մինչ զի ի տեղիս տեղիս ի կաթիլ տնկերաւց յորդապետից ի յառակն եկեղեցւոյն զանաթա պզննեղենս զնէին ի պարագրութիւն տնկերաւջուրց (զոր տաշք մերքք տեսաւ)։ Զայս տեսանելով Տեառն Սիմէանն հոգեխոյս կաթնակերտի ծնողքի մերոյ, նախապէս մեծածախս գրամազնացութեամբ զբոլոր տանիւն սրբոյ տաւարին գիրանելոք մեծեմաշիւք (այսինքն՝ զգերան մի պնդապղն և զերայ տանեացն իրքեւ գլխոյն ամբողջանելով, և զգաւաւեկինն փակակապ թաթ մի ի մայր գերանոյն կախելով հախարակաւ, և զտաւ փակին կամ պարանոյն ի լուծ երկուց հոգանց կապէին և ուղղակի գեղինեմ զշող մի հանդէպ գերանին արեւոյ և թաթ կըշուացն հեւանելով և իջանելով զնապոյն

քարինն ի վայր քերէր, և զնոր քարինն ի վեր տանէր) ևս խորեւալ քարամբք և կրամանիւք տարապէս սալել ևս։ Դաւե՛ զերկոսին ձախաղաժան գառաջ առաքին և յետին խախտեալ սխնան մինչև ի վերին կամարն հաստատապէս վերանարդպել ետ ի ձեռն քաշմար ճարտարապետի Սահակ կոչեցելոյ։ և մինչ կամէր երանելին զմեծեցալսն ևս նորոգել, տնջալցաւ թիւնք և պկպկն նեղութիւնք, և մանաւանդ ճանրապոյն վիշաք և հրամարութիւնք վերամամանեալ արգելին, և վերջապէս վտան սրտախն կանխելոյ չուսեց առ մշտաբողոքին իւր Քրիստոս։ և — «(զարնն) — խորեւալցն մեաց տնկատար։ Իսկ ի յաշարպէն զկնի նորին հոգեղնորք Հայրապետին մերոյ Տեառն Դուկտաւ արդաւն կաթնագիրսին, Աստուծոյ սկսաւ նա զգիրս Զարարելին առանալ, և առանանն յորով վտակ ի սէր և ի շինութիւն և ի վերանորոգութիւն սրբոյ Քրիստոսայիմն տաւարին, ձեռնարկեալ նախապէս զերկոսին խախտեցաւ և թկերկեալ սխնան աշակոյժան գառաւ, ուր երկոսին կաթնագիրատարնք են շինեցաւցանել ի նիւմնց տանի և նորոգել հանդերձ իւրեան քառակուսի վերնակամարնք, մեծամեծ և տնիւտնէին ընտիր ընտիր քարամբք կարարապետիւք լուսապէս կափակի տաշեցելովք՝ ձիթաշաղպախ և պնդակալով յոկնիւնք — «(մեծամեծ) — տարապէս և հաստապէս զայս երկսթիւնայ կապիչս քառաւան զնապելով ի մէջ սխնցն առ ի ըմբռնել զքարինս ընդ միմեմոս, և կրամանիւք պնդել և քառակուսի հաստատաշաղ նախապէս զարդարել ի հրացունն տեսալաց։ և այսոքիկ ձեռամբ քաշարեւտ ճարտարապետի Դաւաղար կոչեցելոյ։ Գրեմն և է ապ, զի զչորսինն սխնան Աստուածեան տաւարին թկնակ և ի հիմանէ շինել զքրեցոք, որպէս և է իսկ՝ սրքան առ շրջապատ քարինն, որք թկերկեալ և փոշիացեալ իսկ էին, քայց շնորհին հաղաւ ճարտարապետին Քրիստոսին, և աղսթիւք սրբոյ Լուսաւորչին մերոյ նմախիւն և թանկութեամբ խնան խնցն (որ է ընթխաւան) կարի

ամբողջուն և պնդակազմ էր, մինչ զի յամբարկամ եթէ մօտեւ կամ ուռն և կամ երկաթեան գործիք հզօր փառն սերտութեան և ամբողջութեան զմասն տրեւելէր, և տեսալքն զարմացեալք զփառս առյին պահպանողին Աստուծայ:

Եւ յիս յառաջ սեռեցն իւրակերտից՝ սկսաւ զքաղաք երկեցեցաւ զերեսկառայց կամարաց և կամարամիջաց և սեռեան և ալլ շրջապատ որոցն եղծեալ և ապականեալ և ի մեխիք գործեալ հնազանքն բառնեփան, աշխնքն զսեռն, իսպառ քակել առ, և ա՛յ թաղաւ իշուստանք ինչ հնազանք գաղթի և եղծեալ տանեթիթ ծաղկունչից, սկսեալ ի մեծ կաթողիկէի գ՛րեթմաճէջ կեարտնէն մեռչեալ ի ստորին յառակն երկեցեցաւ՝ համարեալ ամենայն խորանք և քեմիքն, բայց միայն զքանի մի հնազանք պատկերս Յոսցին. զայն եւս ի բաց առին ի տեղեացն առ ի վերանորոգել: Արդ՝ մինչ զքաղաք երկեցեցաւ որոցն և առատապաց և շարեփն սեանց և կամարաց բառնեփան, աշխնքն աղաղան, սկսան վարպետքն քակել, յայնմամ երեսեցան ի վաղջուց ժամանակաց քակեցեալ տեղեքն և հնազանք թեկերեցաւ և ջախջախեալ քարինքն և երկիւղալի փառութեանքն, մանաւանդ ի յառին զասաց երկտեքն կամարքն, որք իսպառ փշրեցեալք էին, և մեծամեծ քարինքն ի տեղեաց խրեանք ի բաց ստեցեալք, զորս ի քակելն մեծ հարստապետին զարհուրեալ վասն երկիւղի մահաւան՝ զլուստարս Մարգար հպիսկապատն առ սրբազանն էր յգեալ, առ ի ծանուցանել նոս զփառնպատարութեան կամարացն: Գրեմեծ կաթողիկէի գ՛մբէթն ի վերայ այն շարից կամարացն էր թեկեցեալ, յորչ ծանրութեանն էին թեկեալք: Իբրեւ լուսա սրբազանն (զերկիւղալի և) զարծառալիք լուրն զայն, ինքեմ յարաւորալ զմաց ի տաճարն, և ելեալ ի գլխս ստեղծոյցն և ետեւ զերկիւղալի տեղին, իւրով աստուածապնդեցիկ համարալք զգլխաւորայն հմար իմե երոյց հարստապետին առ ի զխորացնելիւր քարինն փայտիւք և ալլ մեքենայիւք նախապնդել, և միակ միակ շփշրեալ քարինն թեկեալ հանել, և ի տեղին

զմար պնդապան և ընտիր ընտիր կամարաքարին շարիլ լուսեիւք և երկաթալեւ տանել: Նմանապէս և զայլ տեղեքն, որք ի ժամանակ Տեառն Աստուածաբար չալարեցին, ի վերանորոգելն զմէջ երկեցեցան, վասն վրդովմանց և պատկարովանց որ ի մէջ Պարսից և Տաճկաց՝ յայնմ աստանման և յերկուղալի ժամանակին տնեմանաւոս լեալ ի շրջապատ սեանց և ալլ որմնք ի տեղի քարանց, ի վաղջուց քակեցեալ և մալեցեալ տեղին փայտիւք և գլխաւորալ կղնեցերք էին կարկատեալք և երեսնքն բռեալք, որոց զփայտեալ կատարն տեսաք ալք մերովք: Այնտեղիկ եւս քարամք շինեցան պնդալեւ և ընդ հմայն յարմարեցան: Արդ՝ մինչ աշպէս աստանակիր աշխատութեամբ զամենայն քարեղէն թեկերեցն տեղին և զհնազանքն խախտեալն նորալի ետ, ապա աշուհեաւ զգալահաւառ բառնեփ, աշխնքն զգաղաղ վարպետս բերել ետ, և զԱստուածակերս տաճարս թալարալեւ ի յառակէ որոց մինչեւ ցմիջեալն մեծ գ՛մբէթին հանդերս յուր կամարք և կամարմիջք սեամք և խորանքն արծաթափայլ սպիտակութեամբ բառնեփ տանել ետ:

Յաղագս ծաղկեցուցմանց եւ հիանաւ շեղազարդութեանց եւ նկարակերտութեանց և զանազան պապկերպութեանցն Քրիստոսանիմմ մեծի հանաւիմ սրբոյ էլմիածնի ի մոյմոյ Վեհապետէն:

Արդ՝ մինչ նորոգեցան խախտեցալ սեանք և կամարք և ալլ հնութեանն սրբոյ Աստուածեան տաճարն և բառնեփ ելեալ միւսնափայլ և արծաթանիշ սպիտակացան ի ներքուստ տնայ թալարալեւ: Ապա աշուհեաւ զծաղկարարութեան և զպատկերադործութեան պատանալութեան տեսանելով՝ ի նուաւոր տեղեաց և ի նայապալ մեծանուն քաղաքաց զգոյնապան, զերոնց երոնց և զպապին զեղորոյս և զսկսեալ վարագս մաքուր ի յաշտուգոյ հեռամբ հարազատ նախորակաց արկիւղանից նա-

խաղաղութեանը հաջող է յերեւել եւս: Եւ ապա ամենայն զգուշութեանը տարմանի է յայդ անուանի Եռսոսթեցի գեղեցկամեկտը և քաջազարծ Եւթնաթիւնեան Եւթնաթիւն շնորհալի պատկերահուն և ծաղկաւար պարզեան, որ ի Քիֆիլից բնակէր, ի մեծագոր տըքայնէ Վրաց խշնգրեալք՝ յերեւել եւս ի սուրբ Աթոս աշտիկեալքն համեմար, զորս հայրական սիրով է պատահով մեծու ընկալեալ, և զստիկն աստուս իրանեանութեամբ շնորհեալ, և զպատշաճութար յարկն զարգարեալ ի բնական թիւն նոցա ասեալ՝ հրամայեաց զպատեղան և զխորհրդաւոր սրկեակն պէտեղես և գեղեցկատեւիյս ծաղկաց նախանշորիկ ի տեսութիւն և ի հաւանուէն ինքեան, առ ի ծաղկազարդել զբոլոր Աստուածապառայն ծաղկաց նախանշորիկ ի տեսութիւն և ի երկնամեծն աստուան հրայտիւն Այլ և՛ զգերեան մեծամեծն աստուարն և երկայնամեծից և զստիկանական նախնայիս ի մայր փայլից՝ աստեանիկոյ աշխատութեամբ և զբոմալմամեանութեամբ նախազարարեալեալ էր վասն իսկեայից և աշխատեայից ի պէտս նորդութեան Աստուածեան աստարին, որովք և նորդեալ և սպիտակացեալ էր բոլոր կիկեցիքն (որպէս և գրեցաք ի վերայ): Նոյն յարմարեալեալ փայտիւք և գերեանքն հրամայեաց խորհանել և նախազէտ հիւսանց մերաց հարստաց Գեորտն և Գորբիէլ կոչեցեաց զասեան յասկերի իսկեայիցայեալս — շուշ — մեծեմայապատ և տախտակաւար ասեմէլ, ըստ յարմարեան թիւն և ըստ պատշաճութեան իւրաքանչիւր կամարաց, խորանաց և աստատաղիք՝ ի գերեանութիւն և ի մեծանախաթիւն ծաղկաբարաց, և այս ո՛չ իթէ ի ի մեղով, այլ բոլորով անզամ ըստ պիտանք և ըստ փոփոխման իւրաքանչիւր անգեաց. և հիւսքն մեր քաջազարծ զառի՛ պղծակալով յորինէր. և այնուհետեւ Աստուծով զորոցեալ Եւթնաթիւն շնորհալին անեղիկեալութեամբ գէնան ի զործ արկանելով նախապէս զըստակ կոչեցեալ սրկեակն և նկարագրեց զայնքնէր Տեան մերոյ մեծի սիրովստ որբազանին, և ըստ հաւանութեան և հաւանութեան նորին ասեմէլս սակեմանել փայլմամբ և պե-

զաղէշ յորինմամբ, գեղեցիկ և հիւսմայի տեսեմամբ ծաղկազարդէր. և ինքն սիրաւոր որբազանն ո՛չ զպարբեր յերթեակն ասեմէլս յԱստուածաբարստաւարն. և գրեթէ զլոտ և գէն սակեալս ծաղկաց զանազան գեղեցկեցեաց և խորհրդաւոր պատկերաց Աստուածապէսիկ հաւանութեան և նորեանկա իմաստութեամբ իւրով ինքն յորինէր ի զարմացեալ տեսացոյ, ի մեծն հաւաներգ խրատաց և պատասխարանց իւրոց հաւաղազարդեմանց, թէ յայտնի է թէ ի մածուկ — ճեմխաղկա զլուսակալմ եւ զխաչանիւն 12 կամարմիւղաց աստաղդսն սակեալ բիրդալմէ այսիմնն գեալ սակեալ վարաղմ եւաղաղեաց — նախապէս գերեմաստան յուսակալմ և խաչանիշ կամարմիւղաց աստաղդան և զնոցն միջնաբուն, կեպեկ և պարսկաչեցեալ, ոկուս սակեմայ նկարիւք գեղեցեմանը և բարբաղման միջնակուս նկարել, հանգսն հաւաղալթարմակ արգեակուն. և սակեալ թիթղմաթք, այսինքն հաւաղաղեալ վարդաւ կապուսակ չեմէրթիւք և այլ պայծասարցն ծաղկեք՝ զարդարեալ և զանազան մեւով նկարեմեան, և իւրաքանչիւր կամարակալաց աստաղդաց միջնաբուն ընդ իւր հանգիպեալ միջնաբուն, և մեծուս համազարդ և միալաք յորինեալ, այսինքն՝ աշխակալման ասեմէլն զանն ընդ մախակալման ասեմէլն գտան, միջինն ընդ միջնայն, և վերջինն ընդ վերջնայն՝ զայգ զայգ հանգեպ միմեանց, սակեալս հաւաղալթիւք երկրորդապէս զպատարգամասայն որբազանաւոր բոլոր խորանն զարդարել եւ սակեալս ծաղկմաթք վերեակուսայն կամարք, — շիթալմիւր — բարբաղման սակեալմ և գեղեցեմանը միջնաբիւք, որովք և աստաղդք, հանգերմ պայծասալալս յորինմամբ՝ հիւսմայի տեսալս, որորդապէս զ12 յաստաղդայն և երկնամեծն աղիւս կամարաց մէջն և հալասան և կողմանեան, հանգերմ լորիւք երկնաբարն սեմաթքն թէ ո՛րպէս սակեմայն նշաղիւք և գեղեցեմանը հաւաղալթիւք և պայծաստեանի ծաղկեք զանաղալիւք զարդարեաց, և սակեալս գեղեցկութեամբ հիւսմայ յորին-

Նաւամով պնդողական զայն առաջարկող
 ցեանց։ զուգահեռաստի իւրացանելիւր
 կամարքն և նակասքն և կոզմանքն
 նանդելով միմեանց նամանման ընկեր առ
 ընկեր նամարազգաս իրերաց՝ խորան
 ընդ խորանաց, մայրիկ ընդ մայրանաց,
 նաշխար ընդ նաշխարից, և մանուկաց
 զբարբար մէջ և զառաւարագ մեծի յաւ-
 սակապմ և երկնամանգոյն կաթուղիկէին
 և բարձրարերն գմբէթին — արեւ Եր-
 ւան — ի միջնորէն սկսեալ մինչև
 ցգիւրեակառայց կամարազգուխան և ան-
 ար սկսեալ մինչև ցտարառն չորից
 սեանց, այսինքն ի յառաջին նանդերն
 սխառայնելիսն իւրքն, թէ Երկուն չքնա-
 զատեալի և հիմնալի յարկնաւամովք
 կերպովերայ խորհրդաւոր ձեւս — Ենի-
 նալիս — նորառեալի զանգաւան մազկոց
 և սակնեմանն թաղարկագ, չեղք և
 զարմանալի երանդ երանդ արքիթափայլ
 փառսք մազկազարգեալ վայելչացոյց-
 զայնցանէ մանրամանորար անմարին
 է մեզ նաւել ասալ փանդէ՞ Աստու-
 ածակար և լուսաղարչ տաւարն ըստ
 Աստուածային տեսչանն և մեծախոր-
 հուրց գերազանցելիսն և խաշանիշ
 ձեւակերպութեան, թէպէտ որպէս զսին
 լուսեղն և երկին երկնի ի յերկրի վա-
 յելլապէս գեղավ նրաշակառայց յարին
 մամբ ըստ զամենայն գեղեցիկս գե-
 ղեցկապոյն է ըստ ներքին և ըստ ար-
 տաքին տեսութեան։ սակայն նոյնն մինչ
 սակնեմար պայծառազարգեցաւ, և եւս
 սաւառել որպէս զերեղեն և զլուստարից
 սին գերափայլեցաւ նանդերն տմեկայն
 առաւարագ և կամարովք, խորանագ
 — Ենիքոն — սեմաք, և շրջապատ
 որովք։ Այլ և՛ նաւաւարաշափ սեանց
 միջին խորսխացն յարս ոտք կամարացն
 են նշխար, ըստ բարձրաթեան շա-
 փուց — Ենիքոն — Կնից և կամ վեց
 կանգնաց ի վերայ շրջապատ ըստ որ-
 մաց որ ի մէջ որոյ տաւարին գտնի
 գայն նաւաւանցեալ, որ ի բարձրա-
 աշաղգեանց թախիշայ և կամ շինիքար
 կոշի, զայն շրջապատ գտնի զուստ սո-
 փոյն թիթղամբ և մազոյն լեճակը-
 թիւք սակեղան մազկնի եւս պայնա-
 փայլ տեսչամբք։ և որպէս ի վեր և ի
 վայր զմեծամեծ մասա և մազկն վա-

յելլապեղ և վարդափթիթ կողմն
 երամայեաց, նանդերն նաեւ մասովք
 կանաչապեղիւք սելիի կոշեցեալք։

Այլ և ի մակաս չորից լուսակա-
 աւայ սեանց ի ներքայ վերնախորտիաց
 բարձրադիտակաց և միջնախորտիաց
 սալաթառ կոշեցեաց իւրացանելիւր սեանց
 զուսանելիսն չորից նակասաց զայդ
 զայդ — Եի վեր — և միակ միակ զբա-
 շապից պատկերս Տէրունական և ան-
 րիւնական՝ զսերբերից, զգորբերից
 և զաւաքեաց և զայլ որոց, սակեղարչս
 և զեղաղէշս խորհրդարար և վայելչա-
 պէս նկարագրել և չեղազարգել եւ ի
 վերայ կասաց, և ի նակաս սեանց
 և — Եստեաց — սեղանաց, խորանաց
 և շրջապատ որմաց և առաւարագ զն-
 տեղն եւս, և զամեն ի վերայ որմաց
 պատկերագրեցոյց, զարմանակերս
 և երաշտեալի յարինմար և սակեղան
 փայլմար, ըստ ընդունելութեան և ըստ
 աւանգաւթեան, ըստ միսի և ըստ վա-
 յելլաթեան Հայաստանայց ազգափառ
 եկեղեցոյ, որք լինին ընդ ամեն թառ
 իրեւ 120 և այլ տակիք, որք էին
 պատկերք Տէրունականաց, տնորեա-
 կանաց, Կրիշտեաց, առաքելաց երկու-
 տասանից, մարգարից, նաշխարեանց,
 վարդապետաց, Եղնասարաց, Կուսանաց,
 Թաղաւարաց, զինուարաց և զերանշակ
 մարտիկնաց նաշխարից։ զորս ըստ
 մեծի մասին նոր ի նորայ ըստ ըզմալի
 և սիրափառ տնշումացն և ըստ Աս-
 տուածագեցեցիկ և նորակառ նաեւ
 րայն պատկերագրել և յարինել եւս, և
 զամեն որք նմացեալք և անգեղացեալք
 էին, նորազանջ պայծառացոյց։

Այլ և՛ զտեղին իշման Թանին Աս-
 տուծոյ և զերաշակերտ մարմարեանայ
 գմբէթն որպէս սին — Ելուսեղն —
 Կրեղեն և խորան լուսեղեն, որ ի կնի-
 րանի, այսինքն ի միջնիթաի Աս-
 տուածեան տաւարին երաշակեալն է,
 զայն եւս նոր ի նորայ վերաբն ներքայ
 և արագայ պատկերագ և սակեղան մազ-
 կոք և երանց երանց զուսով չեղա-
 զարգել եւս — Ելուսեղն եւ երեկ — Կի-
 նայն տեսչանց։ և այսպէս մինչև ցրինդ
 և վեց ամս Աստուածակերտ և երկնա-
 նման տաւարն ի միջնիթաի մեծ գմբէ-

թին սկսեալ մինչև ցոտորոտ սեռնց և բայր սրմանց հանգերէ խորանոց և սեղանովք, բեմիք և նոցին տառիւնոց ձաղկազարդեալ և պատկերազարեալ պայծառացոյց հրկնաքառակ և եղեմաւորաւ յարինմամբ: Դռնէ՝ զգրունան նոյնոյ տանարին տրտաքին կողմամբ հանգերէ առատազաւն մեծի և հրաշակերտի զանգաղատանն, որ պէտպէս ձաղկամբք և զանազան կենդանեաց և թռչնաց պատկերաք քանդակազարմեցեալ և նկարակերտեալ է, զայնս զուեացոյն զեղովք ձաղկափայլ շքեղազարդեցոյց և խորհրդաւոր պատկերս ևւս ի յառատազա գրանցն նկարադրել ևս, ի վառնչնութիւն, ի յաւախութիւն, ի բերկրատառութիւն և ի պարծանս

ազգին իւրոյ Հայոց մեծաց, զոր Տէր Աստուած վառնչել տացէ և հոռատաւն պահեսցէ մինչև ցմբւս անգամ գալուստն իւր: Ամէն:

Այլ և՛ ի զարդ և ի պայծառութիւն անարինականաց և տէրանականաց առնից և թափաբաց, զամենայն խաղճուսն, որք վառն վաղեմի լինելոյն նաացեալք և անպիտանացեալք էին, թէ մեծամեծքն և թէ փոքունքն, զայնս նոր ի նորոյ պայծառապէս նկարակերտել և շքեղազարդել և զանազոյն կերպուսեք զարդարել ևս ի վառնչնութիւն ևսգեւոր հանգիսից, որք էին թուով :

ԱՐՄԻՆԻՍ 1901, եր. 183-190 և 326-330

5

ՄԱՆՈՐՏԻՔԻՒՆ ՊԱՅԿԵՐՆԵՐԻ ԼԱՄԱՐ

Թիւ 1-10, 18, 11-10, 23, 20-12 պատկերները վերցրել ենք Արշակ Սարգիսեանի ԼԱՂԱՇ ՅՈՎԱՆԱԹԱՆ ԱՇՈՒՂԸ տէր ՅՈՎԱՆԱԹԱՆ ՅՈՎԱՆԱԹԱՆԱՆ ԼԱՅՐԻՉԸ (Փարիզ, 1910) զործից:

Թիւ 11, 10, 24-26 պատկերները՝ Մանուկ Ե. Վրդ. Յասաթմասեանի ՊԱՅԱՐԱՆՈՐԸ ԱՆԻՔԱՅԱՆՈՐ ՄԱՍՆԱՆԻՐ ԼԱՆԻԹԱՆԱՆ ՄԱՐԱՐ ԱՆՈՐՈՐՈՐ Ա. ԷՋՄԻԱՆԵՐՆԻ տէր ՇԻՋԱԿԱՆՈՐԸ զործի, Ա. Է. Ք. Պապեանից (Վազարշապատ, 1910 և Ստամբուլ, 1912):

Մնացեալ պատկերները մերն են:

Իսկ Յաւարթեանի (Եր. 2) վերեւ զտեսն Ս. Էջմիածնի պատկերը առել ենք Էմմայի ԼԱՅՈՍՍԱՆ զործի (Լոնդոն, 1901) անգլիերէն բնագրի Ա. Լասարից (Եր. 242-3):

Վ. Ե. ՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏՈՒՆ ՎԱՃԱՌԵԼԻ ԱՇԽԱՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

	Գրք
Ա.— Նիքոսի և Ռուսմասթուրաբիներ Հայ Առաքած և Մշակչի Գառմարեան, Գրք Ա.:	
1. Վարդանայ արդի Ռեմիսյո:	
2. Բաղնաթա մանրանկարի և Նարսիսայ տանը:	
3. Հաղարտի զարդի մի գլուխ զարդ (Յիսայի) սակարան, Նուսայի, 1935: Գլխի Նուսայի տանայա համար:	2
Բ.— Հաղարտ Թառի Ռեմիսյոնի և Նարսիսայ Ռաշար- մանի հայ առաքածի մէջ, պատմա-կենդանական սակարանի, Նուսայի, 1937: Գլխի Նուսայի տանայա համար:	2
Գ.— Նիքոսի և Ռուսմասթուրաբիներ Հայ Առաքած և Մշակչի Գառմարեան, Գրք Բ.:	
1. Կառմանի և, Կարգիկո:	
2. Մի Անուայի սակարան:	
3. Գառմար Բաղնաթա Հաղարտի մանրանկարի մասին, Կիւնի, 1943:	0.1/2
Դ.— Կարգիկոնի կամ Գառմարի Հաղարտ Գառմարեան մէջ, մաս Բ., Հաղարտ Կարգիկոնի և Գառմարի բարձր զարդի Գառմարի իշխանի մէջ, պատմա- կենդանական սերտ Բարգմանչ-Գառմարի Գառմար մասին, Նուսայի, 1943/4:	2
Ե.— Կարգիկոնի կամ Գառմարի Հաղարտ Գառմարեան մէջ, մաս Գ., պատմա-կենդանական սերտ Բար- մանչ-Գառմարի Գառմար մասին, Կիւնի, 1943/5:	2
Զ.— Նիքոսի և Ռուսմասթուրաբիներ, Գրք Գ.:	
1. Գառմարի և զմեքաւորած Գառմարի հայ առաքածի:	
2. Գառմարի կարգիկոնի և Գառմարի կենդանական առաքածի հայ առաքածի պատմարեան համար, Կիւ- նի, 1944:	2
— Կարգիկոնի Գառմարի կարգիկոնի հայերէսի հետ:	2
Ը.— Կարգիկոնի Գառմարի և Կարգիկոնի Գառմարի Հաղարտ, 1935: Գլխի Գառմարի տանայի:	2 1/2
Թ.— Գլխի Կարգիկոնի և Կարգիկոնի, 1947:	2
Պ.— Կարգիկոնի Գառմարի և Միսի Կարգիկոնի սերտի, պատմարեան ՀԱՅ ՀԱՅԻՆԻՆԻՆԻ ՀԱՐԵՆԻՆԻՆԻ, Ե. ԿԱՐԻ, Կարգիկոնի, 1948:	0.1/2
Պ.— Միսի Կարգիկոնի, Կարգիկոնի առաքածի և և Կարգիկոնի, Նուսայի, 1937:	2
Պ.— Մի և Հայ Առաքածի և Մշակչի Գառմարի, Կարգիկոնի, 1935: Գլխի Կարգիկոնի տանայա համար:	2
Պ.— Գառմարի Կարգիկոնի և Կարգիկոնի, 1935:	2
Պ.— Մի և Կարգիկոնի Կարգիկոնի և Կարգիկոնի Կարգիկոնի, Կարգիկոնի 1935:	2

ՀԱՅ Գառմար Կարգիկոնի

FL0068790

In 804

CEHA
III
3154

9 1 2

ՀԱՅԿԱՆԻ ԼԻՐԱՆԱԽ Զ Լ. ՈՍԿԻ
ԱՐՏԱՐԱՆԱԽ Զ ՅԱԼՔ

PRINTED IN LEBANON